

MUZEUL REGIONAL ARAD

ZIRIDAVA

STUDII ȘI CERCETĂRI

I

1967

MUZEUL REGIONAL ARAD

ZIRIDAVA

STUDII ȘI CERCETĂRI

I

1967

Ingrijire științifică : OV. ȐLARIU și E. DÖRNER

Copertă : Vas-fructieră din așezarea dacică de la
Pecica (Ziridava).
Monedă dacică din tezaurul descoperit
la **Șilindia** (Iulie 1967).

C U V I N T   D E   I N C E P U T

Studiile și comunicările cuprinse în aceste două tomuri prezintă un singur aspect — rezultatele cercetărilor științifice, ale ultimilor doi ani — dintr-o variată și bogată activitate desfășurată de muzeografil arădani. Mai precis, încredințînd tiparului lucrările de față, înfățișăm cititorilor materialele care au fost prezentate la primele două sesiuni de comunicări științifice (mai și decembrie 1966) ale Muzeului din Arad.

Nu s-ar putea spune că nu au existat preocupări de această natură și cu ani înainte. Dar, din păcate, nu au rămas decît **preocupări**, murind înainte de a prinde viață. Bunăoară, încă din 1929, într-o corespondență dintre direcția de atunci a Palatului Cultural — sub a cărei conducere se afla și muzeul — și Primăria Municipiului, se anunța inițiativa unui anuar al Palatului Cultural, între cei solicitați cu lucrări fiind și profesorii universitari (clujeni) Silviu Dragomir, Coriolan Petranu și Martin Roșka, toți trei cunoscuți oameni de știință și cu remarcabile contribuții — îndeosebi ultimii doi — în organizarea și dezvoltarea instituției arădane. Împlinirea acestui generos plan nu a fost însă posibilă acum 40 de ani, peste vreme rămînînd numai inițiativa. Era de prevăzut că acțiunea se putea înfăptui doar în condițiile asigurării suportului material, al unui larg interes oficial, permanent și susținut și, bineînțeles, al existenței personalului de specialitate alcătuit, atunci, din numai două cadre, director și bibliotecar (din care nici un „muzeolog“), cu pregătire superioară.

Reorganizarea științifică a muzeului, încadrarea cu personal științific adecvat și cuprinderea, atragerea treptată a tuturor mu-

zeografilor spre o susținută activitate desfășurată în variate direcții — dar în primul rînd orientată spre cercetare — s-au realizat în anii puterii populare. Eforturile de început au fost canalizate în primul rînd spre cercetări **primare** ale obiectelor muzeale în vederea organizării expozițiilor de bază, a unor expoziții temporare, în direcția muncii de popularizare. Treptat însă aceste cercetări au făcut loc studiilor de adîncime. Și dacă pînă nu demult Muzeul din Arad era prezent în publicațiile de specialitate, sporadic, cu 2-3 nume, astăzi personalul științific, în totalitatea sa, depune străduințe de a-și înscrie participarea într-o rodnică muncă de cercetare — în cazul de față de elaborare a unor lucrări — iar confirmarea și promovarea pentru întia oară a efortului nostru colectiv s-a făcut în cadrul celor două sesiuni de comunicări amintite. Sînt, desigur, și aceste manifestări o consecință firească a orientării generale din ultimii ani, în întreaga țară, spre o muncă de conținut și profunzime în cercetarea științifică.

Datorită profilului mixt al muzeului, tematica comunicărilor prezentate a fost variată, întîlnindu-se atît lucrări de istorie propriuzisă, cît și de istoria culturii, în general, sau, în special, de istoria artei. Înmănunchete, ele ne-au dat puțința de a închea primele tipărituri, acum, la împlinirea a 75 de ani de existență a Muzeului Regional din Arad. Iar pentru activitatea noastră de viitor aceasta, credem, are o însemnătate deosebită.

Octombrie 1967

prof. Ovidiu Olariu
directorul muzeului

ISTORIE

CU PRIVIRE LA RUINELE UNEI BISERICI DE LÎNGĂ ARAD DIN FEUDALISMUL TIMPURIU

de EGON DÖRNER

La aproximativ 7 km est de orașul Arad, pe ambele părți ale șoselei naționale care duce spre Deva, este situată comuna Vladimirescu. Comuna, cu acest nume primit în anul 1947, se numea anterior Glogovăț (1) și figurează astfel în toate documentele și publicațiile istorice. Folosim în corpul lucrării vechea denumire consacrată în literatura istorică.

În colțul de sud-vest al comunei, pe un teren mai ridicat, se află, azi înconjurat de diferite clădiri recente, ruinele unei vechi biserici de mari dimensiuni, un monument în egală măsură de valoare istorică și artistică.

Ca punct de plecare cităm părerea unui erudit cercetător de istoria artelor despre aceste ruine. Folosindu-se de un plan întocmit în 1892, Virgil Vătășianu spune următoarele în legătură cu apariția planului basilical cu transept în Transilvania: „O altă filiație par a prezenta fundamentele bisericii mănăstirii Bizere din Glogovăț. Dacă reconstituirea planului este corectă, biserica

---

1. Vechimea comunei Glogovăț nu se poate stabili mai exact din lipsa de date documentare anterioare secolului al XVIII-lea. Se știe însă că la data colonizării ei cu țărani germani în anii 1724 și 1756, se numea deja astfel și era populată de locuitori români și sârbi. În 1752 o parte din locuitori, mai ales sârbi, emigrează din comunele de-a lungul Mureșului, în Rusia unde printru localitățile noi întemeiate, apare și o comună cu numele Glogovăț. Vezi: Gheorghe Ciuhandu, **Românii din cîmpia Aradului de acum două veacuri**. Arad, 1940 p. 71, Márki Sándor, **Aradvármegye története (Istoria județului Arad)**. vol. II. 1893 p. 370—371 și 377.

era o biserică cu două turnuri în vest, trei nave (cu nave laterale foarte strîmte) sau, poate cu o singură navă, transept, cor cu absidă, probabil flancat de alte două abside precedate de către un cor mic... Clasarea acestei ruine pe baza informațiilor disponibile e foarte precară, dar prezența transeptului pledează în orice caz pentru o datare după invazia mongolă, iar referința documentară din 1223 trebuie pusă în legătură cu o biserică dispărută" (2).

Cercetătorul care răsfoiește feluritele publicații cu caracter istoric și geografic, apărute începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, poate constata că majoritatea autorilor care pomenesc în treacăt ruinele de la Glogovăț, pun acestea în legătură cu istoria vechiului Arad, considerîndu-le resturile bisericii prepozitale de Orod. Abia de pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea apare părerea, cuprinsă pentru prima oară în monografia istorică a orașului și județului Arad de Márki Sándor, după care ruinele bisericii de la Glogovăț ar trebui atribuite vechei mănăstiri benedictine de Bizere (3).

Pentru a putea stabili care din cele două păreri este cea justă, ambele se cer cercetate, atît din punct de vedere istoric, cît și pe considerente artistice. O scurtă introducere istorică credem că este necesară pentru a ușura înțelegerea celor două păreri diferite în atribuirea ruinelor de la Glogovăț.

Teritoriul și împrejurimile actualului oraș Arad au intrat și ele, după cum ne-o dovedesc descoperirile arheologice (4), în aria de etnogeneză a poporului român. O seamă de autori maghiari (5), printre care și monografiile județului Arad, Fábíán Gábor (6) și Márki Sándor (7), recunosc că populația românească a existat în părțile de vest ale Transilvaniei și ale Aradului înainte de pătrunderea ungarilor în bazinul dunărean.

2. Virgil Vătășianu. *Istoria artei feudale în Țările Române. Vol. I.* București, 1959 p. 42.

3. Márki S. *op. cit.* vol. I. p. 194 și 447—448.

4. *Studii și cercetări de Istorie veche.* Nr. 2/1963 p. 460—461. Egon Dörner. *Dacii pe teritoriul arădean în lumina descoperirilor arheologice.* în „*Revista Muzeelor*”. Număr special, 1965 p. 442.

5. Cf. Laurian Someșan. *Cîmpia Tisei*, București 1943 p. 52.

6. Fábíán G., *Aradvarmege leirása (Descrierea județului Arad)*, vol. I, Buda, 1835 p. 172.

7. Márki S. *op. cit.* I. p. 503. Idem. *A Fekete Körös és vidéke (Crișul Negru și regiunea sa)*. Oradea, 1887. Vezi caracterizarea lui Márki ca istoric în *Studii, Revistă de istorie.* Nr. 1/1964 p. 152.

Și în părțile arădene, feudalismul ce se dezvoltă, are, ca și pe întreg teritoriu transilvănean, două aspecte: „... unul băștinaș, dezvoltat din obștiile și voivodatele existente (8) încă înaintea venirii ungarilor, ale căror urme vor supraviețui multă vreme, peste care se vor suprapune elemente feudale aduse prin cucerirea maghiară” (9).

Cu ocazia cuceririi ținutului dintre Tisa și Carpați, ungurii au ocupat vechile localități întărite (cetăți) ale băștinașilor — Biharia, Bălgrad etc. Alte orașe au apărut în secolele XII-XIII în jurul unor cetăți regale (Cluj, Satu Mare, Timișoara etc.) (10) În anul 1132 apare documentar și cetatea OROD, pomenită mai târziu, dar tot în secolul al XII-lea și sub forma de ARAD (11).

În sprijinul consolidării puterii feudale regale și a expansiunii catolicismului în mijlocul populației băștinașe s-au organizat în secolele XI și XII episcopiile catolice din Transilvania: Cenad, Oradea și Alba Iulia. Dintr-un transumpt mai târziu aflăm că în anul 1177 exista deja în vechiul Orod un capîtlu cu colegiu, care stăpînea pe baza unor danii regale (12) cetatea Orodului și mai multe zeci de sate în comitatetele Orod, Zărând, Turda, Alba și în Ungaria (13). Această proprietate feudală bisericească, ca și altele laice, erau provenite prin cîtropirea pămînturilor obștiilor țărănești autohtone (14). Capîtlul de Orod, ce avea în frunte un prepozit, se bucura de unele privilegii asemănătoare doar sediilor episcopale. Avea dreptul ținerii judecătii cu proba fierului

8. Silviu Dragomir. **Studii din istoria mai veche a Românilor de pe teritoriul diecezei arădane**, în „Transilvania”. Nr. 1—6/1917 p. 16—19; Octavian Lupaș. **Voevozi și cneji români în județul Arad**. Arad 1941.

9. Ștefan Pascu, în **Istoria României**, vol. II. 1962. p. 81.

10. *Ibidem*. p. 88.

11. Nicolae Drăganu. **Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii**, București, 1933 p. 266; Sever Pop, *Die Toponymie Siebenbürgens (Toponimia Transilvaniei)*, în „Siebenbürgen”. I. București, 1943 p. 326—327; Constantin C. Giurescu. **Istoria Românilor**. Vol. II. Partea I. București 1943, p. 419—420, 437 și 533.

12. Márki S. *op. cit.* I. p. 388.

13. **Istoria României**, II. 1962. p. 588: „În primii ani ai secolului al XIII-lea, capîtlul bisericii din Arad avea în stăpînire numeroase moșii, dintre care într-un fragment de document păstrat sînt pomenite cu numeie 14 sate; în realitate numărul acestora era cu mult mai mare”. Cf. **Documente privind Istoria României**. Veacul XI. XII. XIII. C. Transilvania. vol. I. p. 1—6, 25—27.

14. **Istoria României**. II. p. 81—82.

roșu și exercita funcția de notariat public (*locus credibilis*) pentru comitatele Arad, Zărand și Cenad (15).

Din textul lui Rogerius (16) nu reiese clar, dacă Aradul a fost sau nu distrus de către năvălitorii tătari în anul 1241. Părerile, cuprinse în diferite publicații de istorie, diferă (17).

Despre prepozitura, respectiv capitlul cu colegiu arădean se știe că avea de la primele sale începuturi (în jurul anului 1135) o biserică, a cărei loc era în cuprinsul cetății Orodului (18). Se pare că, în prima ei formă, ea era din lemn (19). Din anul 1224 posedăm o știre, din care reiese că în acel an a fost sfințită biserica prepozitală (20), lipsesc însă în document orice alte amănunte.

Cu mult mai târziu, în anul 1550, când turcii invadează pentru prima oară Aradul, orașul nefiind apărat nici de șanțuri, nici de ziduri multe familii se refugiază în biserica de mari dimensiuni care arde ca și restul orașului incendiat (21). După ce turcii au ocupat în mod definitiv orașul, pașa Kason a început să facă în anul 1554 o întăritură în jurul bisericii Orodului, iar mai târziu în 1555 a ridicat o cetate (22).

După aceste câteva date istorice despre vechiul Arad (Orod) și amintirea în documente a bisericii capitlului de Orod, să trecem în revistă pe acei autori, care amintesc în scrierile lor ruinele de la Glogovăț.

Primele însemnări, foarte generale însă, datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1768 Ladislau Thuroczy amintește de resturile prepoziturii din vechiul Orod, pe locul comunei Glogovăț, lucru confirmat, după dînsul, de „vastele resturi

15. Márki S. *op. cit.* I. p. 75, Gh. Ciuhandu, *op. cit.* p. 210, Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*, în „Documente privind Istoria României”. Introducere, vol. II 1956. p. 243 „... capitlul bisericii colegiale (neepiscopale) din Arad”.

16. M. Rogerii. *Carmen miserabile*. Ediția Popa-Lisseanu. „Izvoarele Istoriei Românilor”, București. 1935 p. 51, 91.

17. *Istoria României*, II. p. 120 vorbește de o ocupare a orașului. O distrugere a cetății, care probabil n-a mai fost reclădită pare să reiese din faptul că niciun document din secolele XIV și XV nu mai pomenește de cetatea Orodului. Cf. Márki S. *op. cit.* I. p. 119.

18. Márki S. *op. cit.* I. p. 177.

19. *Ibidem.* p. 446.

20. *Documente privind Istoria României*. Veacul XI. XII. XIII. C. Transilvania. I. București, 1951 p. 207.

21. Márki S. *op. cit.* I. p. 531.

22. *Ibidem*, p. 555

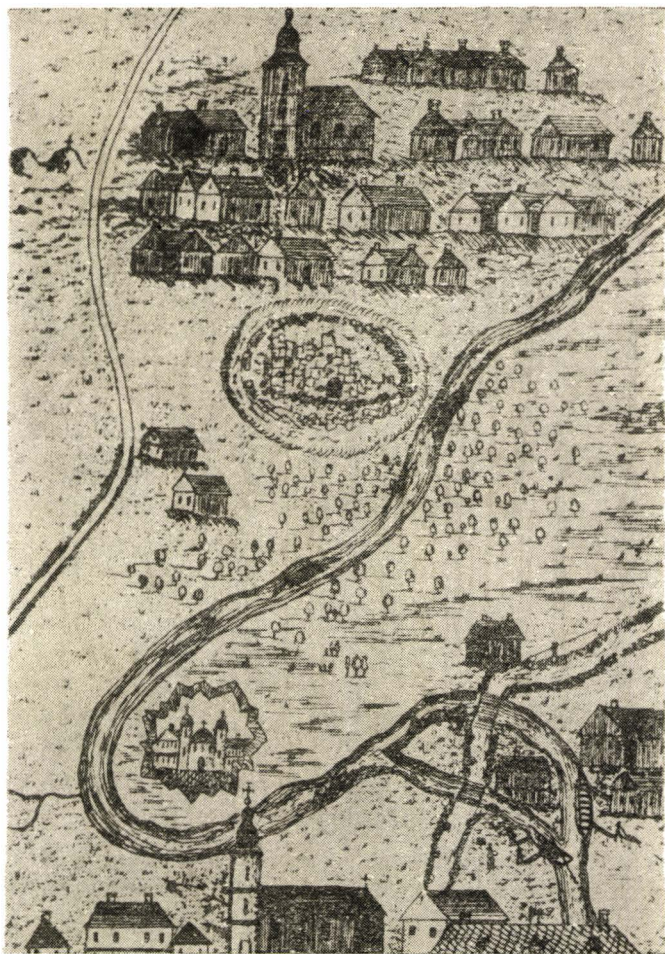

Fig. 1. Primul plan de situație al ruinelor de la Glogovăț, întocmit în 1814. (Reprodus în lucrarea lui P. Nagy László. **A régi Oröd (Vechiul Orod)**. Oradea 1814.

de edificii“ (23). Acelaș lucru îl afirmă un deceniu mai târziu și Mathias Bell (24). Informațiile devin mai numeroase și mai dese

23. Orodini, ubi hodie Glogavacs oppidum teruis passum millibus Aradino dissitum, Praeposituram cum insigni Sacerdotum exlitisse, idquod etiam nunc vasta rudera aedificii confirmant...”. L. Thuroczy. *Ungaria suis cum Regibus compendio data*. Tyrnaviae, 1768 p. 207.

24. Orodini, ubi hodie est oppidum Glogovats . . . fuisse, ex certis ruderebus adhuc prostantibus, colligere velint . . .”. M. Bell. *Compendium Hungariae Geographicum*. ed. III. Posonii et Cassoviae. 1777 p. 244.

în secolul al XIX-lea. Unii autori însă continuă să se refere doar în general la ruinele de la Glogovăț, fără a da nici cea mai mică descriere a lor: Fuxhoffer — 1803 (25), Nagy — 1828 (26), Jerney — 1856 (27), Balassy — 1866 (28) și Rupp — 1872 (29).

Este de înțeles că descrierile mai amănunțite ale ruinelor de la Glogovăț au putut fi date în primul rând de cercetătorii de istorie arădeni — Fábíán (1835), Lakatos (1881), Márki (1882) — care au avut posibilitatea de a se deplasa mai ușor la ruinele din apropierea Aradului.

În lucrarea lui Fábíán Gábor (30), găsim pentru întâia oară date mai precise despre ruinele de la Glogovăț. „Fundamentele groase ale mării biserici cu două turnuri, clădită în formă de cruce se văd și azi“ scrie Fábíán și continuă „... cu treizeci de ani în urmă și zidurile se înălțau destul de înalt, toate căptușite cu blocuri dreptunghiulare, din piatră frumos sculptată...“. Fábíán mai amintește un amănunt, care nu mai apare în nici-o descriere ulterioară: „... biserica a fost înconjurată cu un dublu bastion din piatră iar pe locul unei părți a acestuia se află azi case“ (31). Fábíán conchide că urme ale unei biserici atât de mari nu se mai găsesc altundeva în comitatul Aradului, ceea ce ar dovedi, că pe acest loc trebuie să fi fost capitulul de Orod.

Monograful orașului Arad, Lakatos Otto se referă astfel la ruinele de la Glogovăț: „Prepozitura arădană... avea o clădire puternică în felul unei fortificații, cu o basilică în formă de cruce... ruinele bisericii de Orod se puteau vedea încă în 1866...“ (32).

25. Damiani Fuxhoffer. *Monasteriologia regnii Hungariae*, I. Wieszprimii. 1803 p. 220.

26. Ladislau Nagy de Percsen. *Notitiae Geogr. Hungariae*, I. 1828 p. 29. Într-o publicație din 1814, Nagy dă un prim plan de situație a ruinelor de la Glogovăț, în cadrul unei hărți. Vezi fig. 1.

27. Jerney János, în *Magyar Történeti Tár (Culegere de istorie maghiară)* II. Pesta, 1856 p. 35.

28. Balassy Ferencz, în *Magyar Sion (Sionul maghiar)*, IV. Esztergom, 1866 p. 804.

29. Rupp Jakob. *Magyarország helyrajzi története (Istoria topografică a Ungariei)*, III. 1872 p. 60.

30. Fábíán G. *op. cit.* I. p. 92.

31. Fábíán arată deasemeni că actuala biserică din Glogovăț a fost ridicată tot din materialul acestor ruine. În 1871 un alt autor arădean susține că pe vremea venirii colonștilor la Glogovăț (vezi nota 1) biserica ar fi stat încă în picioare cu bolțile pe arcuri. Cf. Török Gabor, în *Aradvármegye ismertetése (Prezentarea județului Arad)*. Arad, 1871 p. 9.

32. Arad története (*Istoria Aradului*), I. 1881 p. 31. -- Date interesante despre soarta ruinelor de la Glogovăț comunică Fr. Hemmen: În 1777, în urma dispozițiilor din partea administrației camerale austriace, zidurile bisericii, respectiv materialul de construcție a acestora, a fost întrebuințat pentru fundamentul bisericii noi clădite. Locuitorii germani colonizati aici au dus mereu pietre din zidurile bisericii, întrebuințându-le pentru clădirea locuințelor proprii . . . În 1858 ruinele au ajuns în proprietatea comunei, urmînd a se construi pe locul lor o școală. Acest lucru a putut fi împiedicat în 1863. Cf. *Történelmi Adattár (Compendiu istoric)*. Timișoara, 1871 p. 151—152.

În calitate de delegat al Comisiunii Monumentelor Istorice, inginerul Molnár Pál vizitează în 1873 ruinele de la Glogovăț pentru a le măsura și descrie. El întocmește primul plan al bisericii în ruină (fig. 2), care însă n-a fost publicat atunci și a rămas

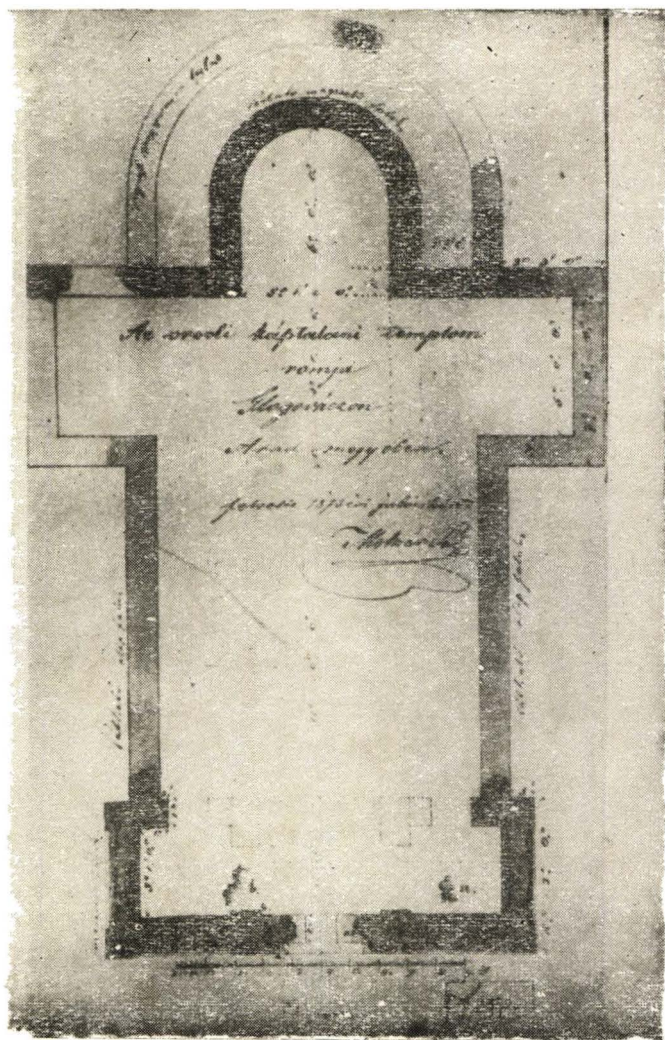

Fig. 2. Planul ruinelor întocmit de P. Molnár, 1873.

aproape un secol în arhivă (33). Din textul publicat de Molnár reproducem următoarele date descriptive: ruinele bisericii — atribuite capitlului de Orod — se află pe o înălțime, sub care cotea probabil vechea albie a Mureșului. Zidurile bisericii constau în exterior și interior din blocuri dreptunghiulare cioplite din piatră, umplute la mijloc cu pietre obișnuite, var și pietricele. Biserica, clădită în stil romanic, trebuie să fi fost impozantă, judecînd după urmele vizibile. Molnár amintește absida semicirculară, transeptul, cele trei nave lungi și cele două turnuri în partea de vest. O parte din nordul și vestul bisericii se află pe terenul unei case particulare. În nava centrală par să fi fost coloane, pietrele au fost probabil cărate, ceea ce ar explica de ce aici terenul este mai adîncit față de părțile de vest și est mai ridicate. Din peretele estic ce înconjură altarul se vede doar un mic rest. Pe partea de vest zidurile sînt încă înalte de 5-6 m. Forma navei centrale și a celei transversale, ca și numărul coloanelor vor putea fi constatate numai prin săpături și observații mai ample — remarcă Molnár (34).

Trei ani mai tîrziu, ruinele sînt vizitate de arheologul Romer Floris, care folosindu-se de descrierea lui Molnár — fără însă a cunoaște planul întocmit de acesta — măsoară din nou în lungime și lățime toate elementele vizibile și importante ale bisericii. Drept întregire la cele cunoscute anterior, Romer notează faptul că partea dinspre nord, care a căzut pe teritoriul casei învecinate a fost demolată aproape complet. Astfel din transept se mai vede numai aripa sudică. Lățimea bisericii n-a putut fi măsurată de Romer, căci, spune el, din zidul nordic n-a mai rămas nicăieri vre-o urmă (35).

33. Vezi datele la: Gerece Pál, în „Magyarország műemlékei (Monumentele artistice din Ungaria)“, I. Bud. 1906 p. 201. Planul e amintit și în revistele „Archaeologiai Ertesítő“ (Inștiințări arheologice, de acum prescurtat Arch. Ért.), 1878 p. 200 și 1887 p. 349. — La cererea direcțiunii Muzeului din Arad, dr. Entz Geza de la Inspectoratul general al monumentelor de artă din Budapesta, a pus cu amabilitate la dispoziția numitului muzeu fotocopia planului întocmit de Molnár în 1873. Acest plan e întocmit cu mai multă competență decît cel publicat de Márki (vezi nota 36 și 37) și are detalii valoroase.

34. Arch. Ért. 1873 p. 273—274.

35. Archaeologiai Közlemények (Comunicări arheologice). X. 1867 p. 17. Despre această biserică susține Romer că e amintită în mod sigur într-un act din 1223, citînd pe Fejér. Cod. diplom. III/I p. 406. La această datare se referă remarcă lui V. Vătășianu op. cit. p. 42, cu nota 2.

În 1882, Márki, pe atunci profesor de istorie la Arad, descrie ruinele de la Glogovăț — în acea vreme și el le atribuia prepozitului de Orod — și anexează articolului un plan al monumentului, precum și un desen al zidurilor din vestul clădirii. Importanța contribuției sale constă în prima publicare a unui plan al

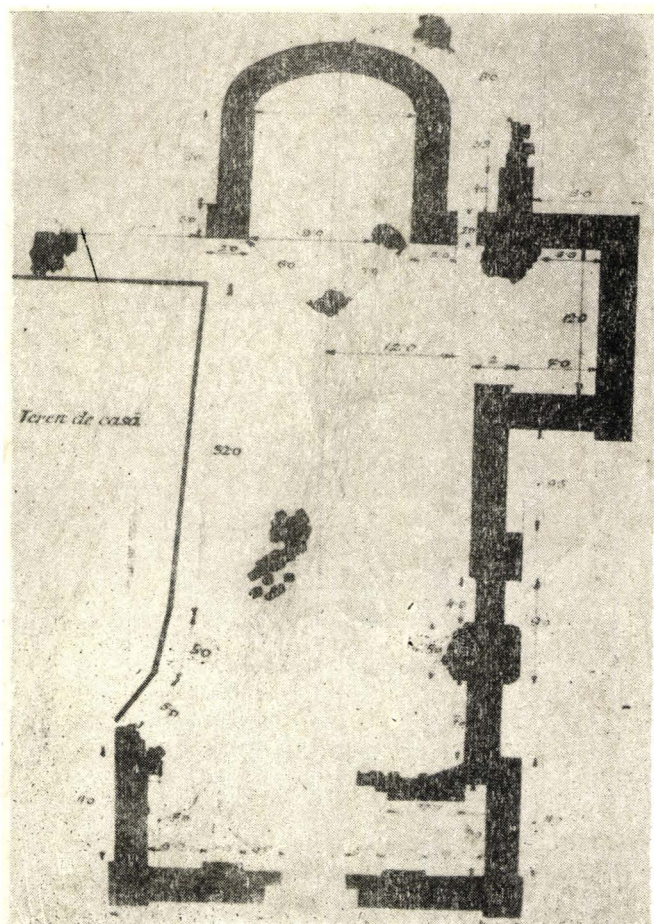

Fig. 3. Planul monumentului de la Glogovăț, după Márki, 1892.

ruinelor (fig. 3) și în interpretarea acestora. Arătând că biserica e clădită în stil romanic, el emite părerea că la cele două capete ale transeptului, în spre est, se ridicau abside mai mici, care probabil erau despărțite de absida principală prin uși. Ușile se des-

chideau înspre un coridor care înconjura absida principală semi-circulară (36).

În monografia sa istorică despre oraşul şi judeţul Arad (1892), Márki reproduce planul şi descrierea ruinelor, aducând unele precizări noi. Monumentul din Glogovăţ — spune el — este din aceeaşi perioadă a stilului romanic ca biserica din Ocsa (Ungaria). Nava centrală a bisericii măsoară 57 m. Zidurile au fost construite din piatră de nisip de Milova, iar părţile sculptate din granit de

Fig. 4. Piatră sculptată găsită în grădina parohiei de lângă monument.

Şoimoş-Lipcva (37). Mai aminteşte că unele resturi ale coloanelor, simplu dar frumos sculptate (fig. 4, 5, 6) se află în grădina parohiei romano-catolice din vecinătatea ruinelor (38).

36. Történeli és Régészeti Ertesítő (Instiinări istorice şi arheologice), do acum prescurtat TRE. Timişoara, 1882 p. 49—52. Intocmind planul şi descrierea monumentului, Márki n-avea cunoştinţă de rezultatul cercetărilor lui Molnár, despre care ştia doar că a măsurat şi desenat ruinele, înaintînd materialele Comisiei Arheologice.

37. Márki S. Aradvármegye története (Istoria judeţului Arad). I. p. 447—448.

38. Fotografia acestora la Márki, op. cit. I. p. 449. Aceste piese au fost aduse în 1955 la Muzeul din Arad. Aici ele se păstrează împreună cu alte

Față de părerea tuturor autorilor amintiți anterior, după care ruinele de la Glogovăț, ar fi resturile bisericii prepozitale de Orod, Márki susține în monografia sa că pe baza cercetărilor a ajuns la concluzia că vechiul Orod (adică Aradul pînă la jumătatea secolului al XVI-lea) se afla pe locul actualului oraș Arad. După părerea sa ruinele de la Glogovăț nu pot fi dovedite pe bază documentar-istorică că ar aparține capitlului de Orod. Márki emite părerea că aceste ruine pot fi atribuite abației benedictine de Bizere (39).

Fig. 5. Fiață sculptată găsită în grădina parohiei de linga monument.

Această nouă interpretare a fost acceptată, în privința ruinelor de care ne ocupăm, și de alți istorici (40). Dintre istoricii de artă, Virgil Vătășianu, folosind în descrierea ruinelor lucrările

---

blocuri sculptate din fostele ziduri ale bisericii în ruină. Aceste blocuri au provenit din reparațiile la o parte din fundamentul bisericii romano-catolice din imediata apropiere precum și din demontarea de ziduri ale unei case învecinate la nord de monument. O parte din datele amintite de Molnár și Márki apar în lucrarea lui Ortway Tivadar, *Monographia Ecclesiastica Hungariae*. I. Bud. 1891 p. 399—00. Date necontrolabile la suprafață despre resturile unei mănăstiri în apropierea ruinelor de biserică aduce Somogyi Gyula în *Arad-megye közégségeinek leírása (Descrierea localităților din județul Arad)*, 1913 p. 205.

39. Márki S. op. cit. I. p. 175—176, 447—448.

40. Szentkláray Jenő. *A Csanád-Egyházmegyei Plébániák története (Istoria parohilor din dioceza Cenadului)*. Timișoara, 1898 p. 246, Kolomán Juhász. *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter (Mănăstirile diecezei Cenadului în evul mediu)*. Münster im Westfalen, 1927 p. 124.

lui Molnár, Romer și Márki, amintește ruinele de la Glogovăț ca aparținând mănăstirii de Bizere (41).

După ce am trecut în revistă toți autorii cu contribuțiile lor privind menționarea sau descrierea ruinelor de la Glogovăț și am arătat că monumentul e atribuit de unii ca aparținând bisericii prepozitale de Orod, iar de alții bisericii abației de Bizere, rămîne să încercăm de a răspunde la problema principală: cui aparțin de fapt aceste ruine?

Fig. 6. Piatră sculptată găsită în grădina parohiei de lângă monument.

Pentru a putea da un răspuns cît de cît mulțumitor va trebui să cercetăm amănunțit datele istorice concrete, adică documentele contemporane, care vorbesc de o biserică prepozitală a Orodului. O primă mențiune a unei astfel de biserici (nu ca instituție, ci ca clădire) se afla într-o scrisoare a papei Honoriu din 20 noiembrie 1224, adresată reginei Jolanta a Ungariei, din care reproducem textul ce ne interesează: „Deoarece, precum am aflat din darea de seamă a iubiților noștri fii din capitlul de Arad... ai înfăptuit sfințirea **bisericii** lor, nădăjduim că rîvna

41. V. Vălășianu, *op. cit.* p. 42.

care te-a îndemnat să sfințești acea biserică te va însufleți, credem, să o și înzestrezii..." (42).

Din nefericire textul documentului nu e de natură să dea nici cel mai mic amănunt privind forma sau dimensiunea bisericii sfințite, nici nu pomenește dacă biserica în cauză e una complet nouă ori alta veche, care a fost restaurată sau mărită. Documentul deci nu ne poate ajuta decât printr-o constatare negativă, căci — după cum precizează Virgil Vătășianu — ruinele în starea actuală de la Glogovăț sint mai tirzii decât data sfințirii bisericii amintite în document (1224) și trebuiesc datate în orice caz după invazia mongolă, adică după 1241 (43).

Un alt document care amintește de biserica din Orod este scrisoarea episcopului de Agria, Anton Verancici, din 11 decembrie 1550, în care acesta descrie, după spusele martorilor oculari, incendierea orașului în anul 1550 de către turci (44). Menționarea în document a unei biserici de mari dimensiuni — „basilica, quae ibi ingens est“ — este singurul element care ar putea fi pus, dar

42. Documente privind Istoria României. Veacul XI. XII. XIII. C. Transilvania, I. București 1951 p. 207. — Text original latin la A. Theiner. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I. Roma, 1859. Reproducerea textului latin la Fábrián G. *op. cit.* p. 227—228: „Honorius Charissimae in Xto Filiae Illustri Reginae ((Jolantae) Hungariae — Cum sicut ex relatione dilectorum Filiorum Capituli Orodienensis nobis innotuit devotionis zelo incensa, eorum feceris Ecclesiam consecrari; profecto speramus, quod zelus ille, qui te ad ejusdem Ecclesiae consecrationem induxit, te quoque, ut et dotem ei conferas, debeat animare. Et quidem cum non sit Ecclesia nisi dotis eidem provisum fuerit, consecranda, eo liberalius ad dotandam praedictam Ecclesiam aperire manus munificentiae tuae debes, quo et facilius poles id facere, et ad hoc fortuis, lanquam ex debito jam teneris. Proinde Magnificentiam tuam rogamus et hortamur attente; quatenus dolem, quae te deceat, eidem Ecclesiae conferas, et assignes ita, quod in utraque fervor tuae devotionis appareat, et Ecclesia ipsa per te aucta beneficiis circa divinum cultum sicut propositi tui credimus esse proficiat, et alias etiam spiritualiter et temporaliter augeatur. Datum Laterini duodecimo Kalend. Decembris Anno Domini 1224. Pontificatus Anno 8 vo“.

43. V. Vătășianu, *loc. cit.*

44. Anton Verancici, Opere complete, vol. VII, in *Mon. Hung. Hist.* 11/10, Pesta 1865 p. 168: „... Hadumus, Orodienisium injuriae non immemor, junxit se Kaszumo, profectique una cum exercitu Orodieneses invadunt. Oppidani, qui contendere cum tanto hoste non poterant, quod nec vallo nec moenibus tuebantur, numeroque etiam pauci erant, alii alio diffugiunt; familiae basilica, quae ibi ingens est, regis Belae Coeci ultione nominatissima, captivae recluduntur. Turcae mox primo impetu igne oppidum aggrediuntur, quo una cum templo conflagrato et in cineres plane converso, quicquid mortalium invenerunt tam in templo quam in oppido necaverunt, solis parsum est impuberibus qui in servitutem adacti sunt. Qui veri eam cladem evaserunt ad nos usque confugerunt...“.

și el cu rezervele cuvenite, în legătură cu actualele ruine de la Glogovăț (45).

Un al treilea document, în care se află referiri la biserica Orodului, este scrisoarea episcopului de Oradea, Matei Zaberdin, din 19 ianuarie 1555 (46). Conform acestui document „... în anul trecut (adică 1554) ...pașa Kason a început să facă în jurul bisericii Orodului (**Aradul de azi** — interpolarea editorului Kereszturi) o întăritură oarecare, acum însă ridică un castru...” (47).

45. Márki (op. cit. I. p. 446) susține că biserica sfințită de regina Jolanta ar fi fost încă intactă în 1550, cind Verancici află de dimensiunile ei impresionante. La fel Györffy György, în publicația sa *Az árpádkori Magyarorszag történeti földrajza (Geografia istorică a Ungariei arpadiene)* vol. I. Bud. 1963 p. 171, afirmă că „sfințirea bisericii de mari dimensiuni (a capitelului de Orod) a avut loc abia în 1224”, folosind astfel un amănunt din 1550 pentru o informație din 1224 adică cu trei secole mai devreme. Apoi tot Györffy (op. cit. p. 172), afirmind că vechiul Orod se află pe locul Glogovățului de azi, aduce drept argument și faptul că aici ar exista urmele unei mari biserici din secolul al XII-lea (sic!). — Față de toate aceste afirmații, unele arbitrare, altele nedocumentate socotim necesar de a aminti indicațiile unui specialist recunoscut: „... Materialul romanic e abundent în Transilvania dar eșalonarea cronologică a monumentelor împingă o dificultate fundamentală, din cauza lipsei aproape totale de date precise. Nici una din datele păstrate nu e incizată în piatră pe monument, iar documentele care pot fi chemate în cauză sînt acte administrative în care monumentul respectiv e pomenit doar în legătură cu evenimente istorice independente de aspectul său material. În consecință, nu se poate face totdeauna o legătură directă între o șure documentară și înălțarea de azi a monumentului, un neajuns de care însă majoritatea cercetătorilor de pînă acum nu au voit să țină seama, înjghebînd o cronologie uneori inadmisibilă, în dorința de a descoperi monumente cît mai vechi...”. V. Vătășianu, op. cit. p. 8.

46. J. A. Kereszturi, *Compendiaria Descriptio latorum et vicissitudinum almae Dice-csis, ac V. Capituli Magno-Varadiensis.* vol. II. Oradea, 1806 p. 217—218: „Epistola Mathiae Zaberdini Ep. Varad. de anno 1555. Ex. Archiv. Ep. Consist. Anno proxime praeterito cum factiosi circa Varadinum discurrebant, circa Templum Orodense (hodie Aradinum) Fortalitium aliquod Kazon Bassa facere coeperat, nunc tamen Castrum erigi, ac quotidie Halunbeg certo scribil, ubi Zanchacum statuunt, ita ut ordini Zanchacus de novo cum copiosiore exercitu manere possit. Commiseram Dominis Capitaneis Gyulensibus, ut cum exercitu proficiscerentur, et plebem miseram a laboribus ejusdem castrî arcerem depelerentque, ac inceptam castrî munitionem si fieri posset, intermitteri curarent, non tamen ut adversus hostem contra inducias quicquam agerent. Varadum 19, die mensis Januarii, anno Domini 1555 Mathias Zaberdinus Ep. Varad”.

47. Fábíán Gábor (op. cit. p. 58) interpretează documentul din 1555 (vezi nota anterioară) în felul următor: „Turcii cucerind cetatea Orodului, pentru a o păstra mai sigur, încep să ridice în apropierea acesteia, între Mureș și bălți, o nouă fortificație, adică cetatea Aradului”. Fără a aminti biserica Orodului în jurul căreia s-a ridicat întăritura (fortalitium), iar mai tirziu cetatea (castrum) — despre a cărei plasare mai sigură documentul contemporan nu dă nimic precis — Fábíán face o distincție între Orodul, pe care-l plasează la Glogovăț, și Aradul, pe locul actualului oraș, unde ar fi ridicat turcii o altă cetate în 1554. De fapt editorul documentului latin, Kereszturi, printr-o interpolare — hodie Aradinum — lăsa să se înțeleagă că Orodul ocupat de turci e identic cu Aradul de pe timpul său (în 1806).

Și de data aceasta simpla menționare a bisericii Orodului — care probabil era în ruine după marele incendiu din 1550 — nu aduce nici un detaliu privind aspectul material al acestei clădiri.

Socotim că documentația istorică, așa cum reiese din aceste puține date contemporane, păstrate pînă azi și prezentate mai sus, nu este îndestulător de concludentă pentru a atribui ruinele de la Glogovăț vechei biserici a Orodului (48). Cum se face însă că și mulțimea autorilor înainte de apariția lucrării lui Făbián (1835), socoteau aceste ruine ca aparținînd prepoziturii de Orod?

Credem că dimensiunile mari ale monumentului — pe baza ultimei măsurători în anul 1965 s-a constatat că lungimea axului

Fig. 7. Aspect al ruinelor privite dinspre est.

principal al bisericii este de 59,50 m — plasat relativ aproape de orașul Arad, cît și importanța fostei prepozituri de Orod, înzestrată în trecut cu o serie de privilegii importante, au dus la

---

48. Ne referim în acest caz exclusiv la probele de documentare legate de biserica Orodului, fără a intra în problematica mai vastă a localizării vechei așezări a Orodului, cercetare care ar necesita un studiu mult mai amplu.

ivirea acestei păreri, care odată exprimată încă în secolul al XVIII-lea (49), a fost preluată fără rezerve — probabil și fără posibilități de documentare mai amplă — de către toți autorii citați.

Rămîne să clarificăm a doua atribuire a ruinelor de la Glogovăț, anume presupusa lor apartenență abației benedictine de Bizere, părere susținută de istoricul Márki. Care pot fi aici argumentele de ordin istoric?

Prima mențiune documentară a mănăstirii de Bizere datează din anul 1183 (50). Așezarea topografică sigură a acesteia nu este însă precizată în nici un act medieval. Știm doar că în 1423 e amintită ca aparținînd diocezei Cenadului (51), iar în lucrarea lui Fuxhoffer din 1803 se spune că ea era situată în comitatul Orod (52). Începînd de la a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unii cercetători plasează mănăstirea Bizere în hotarul satului Cicir din raionul Arad, alții o pun între Zăbrani și Lipova (53). Pe cea mai veche hartă a comitatului Arad, din 1528, localitatea BISERE e situată la sud de Mureș, mai apropiată de LIPPA (Lipova) decît de ARAD (54). Episcopul de Strigoniu, Petru Fazmány amintește ruinele mănăstirii, fără a le descrie sau localiza (55).

Importanța mănăstirii pare că reiese din faptul că ea deținea din secolul al XII-lea privilegiul transportului de sare pe Mureș cu nave proprii, privilegiu care a servit drept exemplu

49. De exemplu C. Palma, *Heraldicae Regni Hungariae Specimen*, Vindobonae, 1706 p. 71, nota O: „Orodinum porro trious circiter ab Aradino passum milibus distat, hodie ab incolis Glogovacz appellatum“.

50. Cod. Arp. XI. p. 48, cf. C. Juhász, *op. cit.* p. 40. În documente denumirea mănăstirii, respectiv a localității Bizere apare în termeni feluriti, de exemplu: Bisra (1183), Bistria (1211, 1236), Bezered (1265), Byscere (1321), Byzere (1323), Bizere (1428) cf. Györfly, *op. cit.* p. 174 și C. Juhász, *op. cit.* p. 40—48.

51. „Monasterium Sancte Marie de Bizere O.S.B. Cenadiensis diocesis“. *Arch. Vat. Mart. V.* vol. 233 fol. 280/a. 1. cf. Juhász, *op. cit.* p. 40.

52. „Abbatia de Bizere B.X.V. in comitatu Orodiansi“. D. Fuxhoffer *op. cit.* I. p. 220.

53. vezi bibliografia privind diferitele păreri la Juhász, *op. cit.*, p. 40. Într-un articol publicat în revista **Hotarul**, Arad, 1933 Nr. 1. p. 13. Octavian Lupăș considerînd Bizeria (Bizere) identică cu Cicerea (Kizere), localizează mănăstirea în hotarul satului Cicir (r. Arad), unde pe locul numit „Hadă“ se pot observa ruine istorice.

54. Márki S. *op. cit.* I. p. 62.

55. Péterffy, *Conc. Reg. Hung.* II. p. 273. Cf. Márki S. *op. cit.* I. p. 194 nota 2.

pentru daniile regale ulterioare (1183, 1211, 1233) (56). În anul 1235 mănăstirea adăpostea un abate și 32 de călugări (57). Încă în 1511, abația de Bizere mai avea dreptul de a strânge vamă pe Mureș (58). La 13 ianuarie 1433 Nicolae de Bizere amintește într-o scrisoare adresată papei de la Roma, că biserica parohială are deja o vechime de o sută de ani (59). Faptul pare confirmat pe baza registrelor de zeciuală papală din anii 1333 și 1335 în care e amintită contribuția parohului Toma din Bizere (60).

Fig. 8. Aspect al ruinelor privite dinspre vest.

Dintre posesiunile mănăstirii de Bizere sînt amintite documentar următoarele: 1234 — Suptal (61), 1265 — în comitatul Alba (62), 1321 — Fîrîteaz (63), 1385 — Teszer (64), 1394 — Wylak

56. Györfly, *op. cit.* p. 174.

57. Juhász, *op. cit.* p. 43.

58. Márki S. *op. cit.* I. p. 196; Studii. Nr. 3/1964 p. 502.

59. Juhász, *op. cit.* p. 46—47.

60. Documente privind istoria României. Veacul XIV. Transilvania. vol. III, București, 1954 p. 224 și 246.

61. *Idem.* Veacul XI. XII. XIII. C. Transilvania, vol. I. p. 142. — Aici se afirmă că „... mănăstirea aceasta (de Bistra) a fost la răsărit de Timișoara, între Moșnița și Remetea Mare. . .”. Vezi și Juhász, *op. cit.* p. 42.

62. *Idem.* Veacul XIII. C. Transilvania. Vol. II. 1952 p. 73.

63. Györfly, *op. cit.* p. 174.

64. Juhász, *op. cit.* p. 45.

(65) și 1428 — Sîmbăteni, Vezete și Ghioroc (65).

Mărturisim că datele istorice înșirate mai sus nu pot fi considerate drept îndestulătoare pentru a justifica atribuirea ruinelor de la Glogovăț bisericii mănăstirii de Bizere. Lipsesc datele istorice privind clădirea mănăstirii și a bisericii acesteia. Menționarea în 1433 a unei „biserici parohiale“ se referă, după părerea noastră, la lăcașul de cult din localitatea Bizere și nicicum la biserica mănăstirii.

Să analizăm în cele din urmă clasificarea monumentului de la Glogovăț pe considerente artistice.

Fig. 9. Zidul de vest de lângă portalul bisericii.

Dintre cercetătorii care s-au ocupat mai îndeaproape cu descrierea și clasarea ruinelor, Molnár este primul care pomeneste că biserica este clădită în stil romanic (67). Márki amintește că monumentul de la Glogovăț este din aceeași perioadă a stilului romanic ca biserica din Ocsa (68). Dintre istoricii de artă, Gerevich Tibor încadrează ruinele de la Glogovăț în rîndul bisericilor

65. Zsigmondkori oklevéltár (Arhiva de documente din perioada regelui Sigismund), vol. I. Bud. 1951 p. 402.

66. Juhász. op. cit. p. 46—47.

67. Arch. Ert. 1873 p. 274.

68. Márki S., op. cit. I. p. 448.

gotice, alături de alte monumente ca cele de la Covăsinț și Pincota (69). Dercsényi Dezső, vorbind de influența goticului timpuriu în Ungaria, înșiră și ruinele de la Glogovăț, împreună cu cele de la Ineu și Pincota, în rîndul monumentelor de stil romanic, atribuindu-le elemente de plan, pe care le socotește ca provenind din Burgundia franceză (70).

Considerăm că, față de aceste păreri, încadrarea cronologică cea mai apropiată de realitate a fost dată de Virgil Vătășianu, care înșiră — după cum s-a mai amintit — ruinele de la Glogovăț în rîndul monumentelor, la care apare planul basilical cu transept (71). Reamintim aici în legătură cu aceste ruine părerea sa, că la monumentul de la Glogovăț „prezența transeptului pledează în orice caz pentru o datare după invazia mongolă, iar referința documentară din 1223 trebuie pusă în legătură cu o biserică dispărută“ (72).

Sintem de părere că un răspuns mulțumitor privind apartenența ruinelor de la Glogovăț se va putea da doar după efectuarea unor săpături arheologice sistematice. Numai acestea vor putea lămuri forma precisă a planului bisericii în ruine. Ele vor putea arăta stratigrafic dacă au existat cumva pe acelaș loc și faze anterioare de construcții. În fine, eventualele descoperiri de materiale cu caracter arheologic, istoric sau artistic vor putea da un ajutor substanțial în încadrarea cronologică a monumentului.

Credem însă, că o lămurire a opiniilor controversate fac necesare și unele săpături arheologice pe fosta insulă „Hadă“ din sudul satului Cicir, azi aparținînd comunei Frumușeni, unde unii cercetători au plasat ruinele bisericii Bizere, iar alții resturile cetății Zewdy (Sefdin, Zödi, Szödi).

Numai lămurirea prin săpături a ruinelor din ambele locuri arătate mai sus, va putea aduce o clarificare în diversele păreri și va fi în stare să răspundă dacă monumentul de la Glogovăț aparținea prepoziturii de Orod, mănăstirii de Bizere sau poate chiar unei terțe instituții ecclesiastice, pînă acum necunoscută sau greșit plasată topografic.

69. Gerevich Tibor, in „Siebenbürgen“ (Transilvania). 1940, harta de pe planșa LXII.

70. Dercsényi D., A román stílusú művészeti fénykora (Epoca de înflorire a stílului romanic). Bud. 1965 p. 86.

71. V. Vătășianu, op. cit. p. 41.

72. Ibidem. p. 42.

ÜBER DIE RUINEN EINER FRÜHMITTELALTERLICHEN KIRCHE BEI ARAD

Zusammenfassung

Nahe an Arad, am östlichen Rande der Gemeinde Vladimirescu (früher Glogovatz) befinden sich die Ruinen einer Kirche von eindrucksvollen Dimensionen. In seiner aufschlussreichen Synthese der feudalen Kunst in den rumänischen Ländern (1959) reiht Virgil Vătăşianu das Denkmal von Glogovatz in die Reihe der Kultgebäude, die einen Basilikenplan mit Querschiff aufweisen. Dieser Planbau setzt eine Datierung nach dem Mongolensturm (1241) voraus.

Der Verfasser bemüht sich einen Beitrag zur Zugehörigkeit der Glogovatzzer Ruinen — über die verschiedene Meinungen bestehen — zu bringen. Einige Forscher deuten dieses Denkmal als Ruine der mittelalterlichen Oroder (Arader) Propstei. Andere hingegen — besonders der Historiker Márki — sehen darin die Reste des Benediktinerstiftes Bizere.

Nach einer geschichtlichen Einleitung werden alle Autoren behandelt, die — seit dem 18. Jahrhundert — die Ruinen von Glogovatz beschrieben oder sich auf diese bezogen haben. Besondere Aufmerksamkeit wurde den mittelalterlichen Dokumenten geschenkt, in denen über die Arader Propsteikirche vor dem 17. Jahrhundert berichtet wird.

Es wird darauf hingewiesen, dass die zeitgenössische historische Dokumentation nicht genügend aufschlussreich ist, um die Ruinen von Glogovatz rückhaltslos der alten Oroder Propstei zuzuschreiben. Die wenigen und noch dazu unschlüssigen Daten für eine Identifizierung der Ruinen mit der gewesenen Benediktinerabtei Bizere, machen letztere Zuteilung noch strittiger.

Der Verfasser kommt zur Schlussfolgerung, dass nur archäologische Grabungen neue geschichtliche und kunsthistorische Elemente hervorbringen können die es ermöglichen würden festzustellen, welcher kirchlichen Einrichtung die Glogovatzzer Ruinen angehört haben.

Verzeichniss der Abbildungen

Abb. 1 — Der erste Lageplan der Ruinen von Glogovatz. Aus **A régi Orod** (Das alte Orod) von P. Nagy László, gedruckt in Grosswardein, 1814.

Abb. 2 — Der erste Grundriss der Glogovatzzer Ruinen, 1873 von Molnár Pál angefertigt.

- Abb. 3 — Grundriss der Ruinen nach Márki Sándor, **Aradvár-
megye története, I**, Arad, 1892 Seite 443.
- Abb. 4, 5 und 6 — Gemeisselte Steine aus Glogovatz. Sie wurden
im Garten des Pfarrhauses, nahe der Ruinen, aufbewahrt
- Abb. 7 — Ansicht der Glogovatzter Ruinen (westlicher Teil).
- Abb. 8 — Ansicht der Glogovatzter Ruinen (östlicher Teil).
- Abb. 9 — Mauerrüste westlich des früheren Kirchenportals.

MIȘCĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN FOSTUL JUDEȚ ARAD ÎN ANUL 1920

de OTTO GREFFNER

Perioada între anii 1918-1920 este caracterizată în istoria țării noastre ca o perioadă de plin avânt revoluționar. Cauzele acestui avânt revoluționar trebuie căutate în primul rând în situația social-economică concretă în care se afla țara între acești ani, precum și în situația internațională generată de primul război mondial și de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

„Adîncirea contradicțiilor social-economice ale regimului burghezo-meșieresc, arată tov. Nicolae Ceaușescu, cauzată de distrugerile războiului, de dezorganizarea activității economice și înrăutățirea situației materiale a maselor largi populare, determină în anii 1918-1920 o creștere impetuoasă a avîntului și combativității revoluționare a maselor muncitoare“. (1)

Agravarea situației economice se reflectă pe plan social și politic prin creșterea luptei revoluționare din România. În fruntea acestor lupte se situează proletariatul din țara noastră. Și în Transilvania, care pînă în 1918 a făcut parte din monarhia austro-ungară, exista o situație revoluționară asemănătoare cu cea din vechea Românie. Înapoierea economică, puternicele contradicții interne de ordin social-economic și contradicțiile naționale, precum și distrugerile și pierderile provocate de război

---

1. Nicolae Ceaușescu „Partidul Comunist Român, continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România“ Știința 8 mai 1966 p. 2.

au creat o situație revoluționară și au dus la o radicalizare a maselor populare.

Referindu-se la această situație, V. I. Lenin spunea, încă în februarie 1918, că „văpaia insurecției proletare a cuprins Finlanda. Flăcările s-au extins și asupra României”. (2)

Unirea Transilvaniei cu România, act care a avut loc în cadrul revoluției burghezo-democratice sub presiunea maselor populare, duce la descălușarea unor energii ale poporului, înăbușite de-a lungul secolelor și care vor contribui la procesul dezvoltării și întăririi forțelor revoluționare de pe întregul teritoriu al țării noastre.

Revendicările maselor populare, prezentate cu ocazia adunării de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, au fost însă ignorate de clasa dominantă de la noi din țară și nesocotite de către guvernele burghezo-moșieresti care s-au succedat la cîrma țării, lăsînd în felul acesta nerezolvate o serie de probleme de ordin social și economic.

Perioada de după război nu liniștește spiritele, ci, din contră, avîntul revoluționar este în continuă creștere. Paralel cu mișcările proletariatului din anii 1919-1920 au loc pe întregul cuprins al țării, puternice mișcări țărănești. (3) În cadrul acestor mișcări se încadrează și cele din fostul județ Arad, la sfîrșitul anului 1919 și în primăvara anului 1920. Aceste mișcări țărănești sînt o continuare a mișcărilor revoluționare care au izbucnit în toamna anului 1918, care au cuprins proletariatul și țărănimea, precum și alte pături sociale, ca de pildă o parte a micii burghezii, de pe întreg cuprinsul țării.

După o perioadă de acalmie relativ scurtă, generată de înăbușirea revoluției proletare din primăvara anului 1919 și de promisiunile unor reforme democratice — în special reforma agrară —, mișcările țărănești izbucnesc cu o deosebită violență în toamna anului 1919, dar mai ales în primăvara anului 1920. Țărănimea, văzînd că regimul burghezo-moșieresc târăgănează înfăptuirea reformelor promise și că situația social economică se înrăutățește mereu, se răzvrătește. În unele comune și localități ale fostului județ Arad, aceste răzvrătiri au primit forme organizate și au

2. V. I. Lenin. *Opere*. vol. 27 Edit. Polit. 1959. p. 45.

3. *Greva generală din România. 1920*. Edit. Polit. Buc. 1960. p. 62.

avut amploare mare, cuprinzînd majoritatea populației țărănești. În special sărăcimea satelor.

Pentru a cunoaște cauzele acestora. să vedem care a fost situația economică-socială imediat după război, care a generat aceste mișcări.

Războiul imperialist a avut consecințe din cele mai grave în viața economică a țării. Distrugerile pricinuite de război, jaful la care fusese supusă țara de către imperialiștii germani și austro-ungari, precum și politica economică dusă de clasa stăpînitoare au agravat situația economică și socială a țării.

În industrie, de pildă, un număr mare de întreprinderi erau închise sau lucrau cu capacitate redusă. Astfel, în industria carboniferă, în principala regiune care era Valea Jiului, extracția de cărbune scăzuse de la 2,2 mil. de tone, cît era în 1913, la 1 mil. tone, în 1919, și la 987.860 tone, în 1920. Uzinele Reșița, care în 1913 dăduseră o producție de 162.911 tone, în 1919 produceau doar 53.844 tone, adică 33% comparativ cu anul exemplificat. Industria textilă, lipsită de materii prime, mai ales bumbac, și-a restrîns considerabil producția. Industria lînii nu a lucrat decît cu 20% din capacitatea ei anuală de producție. Nici industria alimentară nu a lucrat decît cu 48% din capacitatea ei normală de producție în anul 1920. (4)

În agricultură, îndeletnicirea principală a populației din țara noastră, situația era cu mult mai dezastruoasă decît a celorlalte ramuri ale economiei naționale.

În 1919, s-a însămîntat cu grîu 63% din suprafața cultivabilă înainte de război, iar în 1920 numai 44,13%. (5)

Pe cuprinsul fostului județ Arad, situația era identică cu cea din întreaga țară. S-a însămîntat cu grîu în toamna anului 1920, 48% din suprafața însămîntată în 1913 cu această cultură. (6) În felul acesta scăderea producției agricole pe țară a fost iminentă. În raport cu nivelul mediu anual din 1911-1915, producția cerealiară a scăzut în 1919 cu 10.762.389 hl. la grîu, cu 4.948.039 hl. la orz, cu 1.003.713 hl. la porumb. (7)

4. Ibidem p. 12.

5. P. Matei și T. Ioan. Despre situația revoluționară din România între anii 1918—1922. „Studii“ X. n. 165.

6. Aradî Hirlap. 24 februarie 1921.

7. Clara Cușmir Mihailevici. Mișcarea muncitorească din România între anii 1912—1921. Crearea PCR. Edit. Poliț. Buc. 1960. p. 62.

În anul 1919 și 1920 producția de grâu și porumb pe raza județului Arad a atins numai 58% din media producției pe ultimii 10 ani, și a fost cea mai scăzută începând din 1900. (8)

Producția de cereale în medie la hectar, în sute kilograme, pe anul 1920, în fostul județ Arad se prezintă după cum urmează în comparație cu anii antebelici: grâu de toamnă 7,36 scade 45%, grâu de primăvară 7,16 scade 52%, secară 7,85 scade 38%, orz 8,85 scade 38%, ovăz 5,50 scade 30%, etc. (9)

Scăderea producției agricole este influențată și de lipsa brațelor de muncă, de scăderea stocului de animale precum și de lipsa inventarului agricol.

În fostul județ Arad, ca și în celelalte regiuni ale țării, marea majoritate a țăranilor, încă la începutul războiului (1914), au fost înrolați în armată și trimiși pe diferite fronturi ale monarhiei. (În Serbia, Rusia, Italia etc.) Scăderea brațelor de muncă a influențat direct producția de cereale și creșterea vitelor. Numărul cailor disponibili pentru tracțiune în majoritatea comunelor din părțile Aradului a scăzut cu 52% în anul 1919, față de 1914. (10) La toate acestea se mai adaugă și rechiziționarea grânelor pentru forțele armate, așa încât țăranii pierdeau și o parte a produselor necesare direct traiului, nemaivorbind de posibilitatea valorificării produselor pe piață. Din mai multe comune din plasele Șiria, Ineu, Sebiș, Radna, primpretorii raportează prefecturii din Arad faptul că țăranimea se agită din cauza situației grele economice, cere înfăptuirea reformei agrare, împărțirea pământurilor marilor proprietari. (11)

Aceste nemulțumiri ale maselor țărănești iau în unele locuri, în toamna anului 1919, forme violente de împotrivire față de autorități. Așa de pildă, unul din centrele de rezistență ale țăranimii împotriva regimului burghezo-moșieresc a devenit comuna Talpoș și comunele învecinate, Apateu, Berechiu, etc. Această comună fruntașă, de buni gospodari, așezată pe malul Crișului Negru, avea o populație de 2.300 locuitori și o suprafață agricolă de 6.989 iugăre. Din totalul acestei suprafețe circa 4.000 iugăre aparțineau moșiei Kabdebó, iar restul pământului sătenilor. Raportînd la numărul locuitorilor cele 2.989 iugăre de pământ,

8. Arhivele Statului Arad. Fond: Consiliul agricol al județului Arad. Acte administrative. Dosar nr. 1789.

9. Ibidem. Dosar nr. 5.

10. Arhivele comunei Șiria. Dosar 1920. nr. 4.

11. Arhivele Prefecturii județului Arad. Dosar nr. 1123—1548—11520.

dintre care o parte se aflau aşezate în lunca inundabilă a Crişului şi practic nu puteau fi folosite decît periodic, se poate constata că celor peste 400 de familii de ţărani le reveneau în medie 3 iugăre pămînt arabil, ceea ce constituia foarte puţin pentru o comună de şes. (12)

De asemenea trebuie remarcat faptul că pămînturile aparţinînd moşiei Kabdebó erau de bună calitate, iar cele ale ţăranilor de calitate mai slabă. Ţăranii, pentru a face faţă cerinţelor materiale, arendau pămînturi în parcele mici de la moşierul sus-numit. În perioada războiului şi după război, moşierului nu-i mai convinea arendarea în parcele mici, ci numai în blocuri mari unor întreprinzători capitalişti, fapt care iscă nemulţumiri în rîndurile ţăranilor. Urmare celor de mai sus, postul de jandarmi din comuna Talpoş (judeţul Arad) raportează la 24 septembrie 1919 primpreturii plasei Chişineu-Criş că „cîţiva locuitori din această comună se pregătesc de o nouă revoluţie instigînd populaţia spre o nouă revoltă şi cer împărţirea domeniului Kabdebó Ştefan“. Raportul subliniază înclinarea spre bolşevism a ţărănimii din comună. În ziua de 25 septembrie, toată comuna este în răzvrătire, ameninţînd autorităţile şi moşierul din comună, care fuge la oraş. (13)

La 26 septembrie 1919 primpretura Chişineu-Criş dă ordin postului de jandarmi, să fie arestaţi şi internaţi capii şi organizatorii acestei agitaţiuni — Onuţi Negruţi, Simion Vidican şi Onuţi Vidican. (14)

Populaţia însă se opune acestei arestări şi agitaţiunea în comună continuă, autorităţile locale nu sînt în stare să potolească ţărănimea. La această agitaţiune se alătură şi comunele învecinate şi în felul acesta ea riscă să ia amploare. Cetăţenii din comunele învecinate, Apateu, Berechiu, Sepreuş, se alătură acestei mişcări. Primpretura plăşii Chişineu-Criş raportează cazul prefecturii judeţului Arad, cerînd de urgenţă ajutor în potolirea ţăranilor răsculaţi. Prefectura judeţului Arad hotărăşte trimiterea de unităţi de jandarmi la Talpoş. (15)

12. Somogyi Gyula, *Arad sz. kir. város és Arad vármegye községeinek leirása* (Descrierea oraşului Arad şi a comunelor din judeţul Arad.) Arad 1913, p. 229.

13. Arhivele Prefecturii judeţului Arad. Acte confidenţiale. 1920. Dosar 1—367.

14. *Ibidem*.

15. *Ibidem*. Pachet 1001—200 din 1920 nr. 13013/1919.

În urma ordinului Brigăzii IV de jandarmi, regimentul 9 de jandarmi primește ordin de a deplasa unitățile companiei de jandarmi Arad la Talpoș pentru a înăbuși răzvrătirea. (16)

În ciuda intervenției armate în Talpoș și în satele învecinate, mișcarea poate fi greu potolită și de-abia în luna noiembrie spiritele se mai liniștesc, dar numai pentru moment, ca să izbucnească cu o și mai mare violență în primăvara anului 1920 și să culmineze cu ocazia alegerilor pentru Cameră și Senat din 3 iunie, respectiv 6 iunie 1920.

Situația economică mai sus schițată se înrăutățește și mai mult, în iarna și primăvara anului 1920. Prețurile la o serie de articole de larg consum cresc vertiginos, pe cînd puterea de cumpărare a maselor populare este în continuă scădere. La unele articole de larg consum, prețurile față de perioada antebelică s-au înzecit, indicele general reprezentînd 936,1⁰/₀. (17) Produsele de larg consum ca piinea, carnea, laptele și alte produse alimentare s-au scumpit pe piața Aradului în primăvara anului 1920, față de toamna lui 1919, în medie cu 60⁰/₀. (18)

Guvernul Vaida, care guverna țara, preocupat mai mult de probleme politice, a făcut prea puțin pentru îmbunătățirea situației economice interne de care era legată și înfăptuirea reformei agrare, un deziderat al maselor țărănești. În această perioadă se ascut foarte mult contradicțiile dintre burghezie și moșierimea din vechea Românie și cea de peste Carpați, contradicții care vor duce la căderea guvernului Vaida în primăvara anului 1920 și la instaurarea unui guvern condus de generalul Averescu, care avea sarcina de a potoli avîntul revoluționar al maselor.

Guvernul Averescu va căuta să soluționeze situația uzînd de diferite mijloace, fie politico-economice, fie de altă natură.

Consiliul Dirigent, în a cărui competență cădea în această perioadă administrarea teritoriilor din Transilvania, Banat și Crișana, vîzînd nemulțumirile maselor populare, caută să ia unele măsuri timide, de ordin economic, ca: fixarea unor prețuri maxime la produse alimentare, reglementarea arendării pămîntu-

16. *Ibidem*. Acte administrative, pachet 2001—3000 nr. 2461.

17. *Greva generală din România*. 1920. p. 42.

18. *Românul*. Arad 13. III. 1920.

rilor etc. (19) Reforma agrară, cauza principală a nemulțumirilor maselor țărănești, este mereu târăganată. În loc să procedeze la

19. Românu. Arad, 25. II. 1920: Ordonanța resortului agriculturii. Modalitatea arendarilor. Iata ce conține o asemenea ordonanță. La art. 1 prevede: „Se vor da în arenda acele moși care nu dispun de inventar propriu, țara considerare dacă cad sau nu sub expropriere, intrucit deținătorul nu poate garanta exploatarea moșiei. Aici se cuprind moșiile cu peste 30 jugăre cadastrale (conform cadastrurilor) pământ arător conform legii pentru reforma agrară”.

Potrivit acestui articol, moșiile care nu posedau inventar agricol (în consecința care nu puteau fi exploatate), trebuiau arendate fie că acestea cădeau sau nu sub expropriere. Necexistind obligativitatea arendării de către țărani nevoiași, loturile erau arendate în parcele mai mari unor intermediari capitaliști sau țărănilor instăriți care posedau și suficient inventar agricol care garanta exploatarea integrală a pământului. De multe ori, arendarea pământurilor, în parcele mici, țărănilor le era refuzată pe motiv de lipsă de rentabilitate și de lipsă a inventarului agricol.

În unele cazuri chiar și arendarea moșiei în parcele mici era rentabilă proprietarului, pentru că prețul arendeii, care era destul de mare, îl scutea de cheltuielii de producție, de riscul unor calamități naturale, producție slabă, etc.

Arendările nu se puteau face decît cu știrea și în fața consilierului agricol sau imputernicitului acestuia. Art. 7 din ordonanță prevede că „nici-o hotărîre privitoare la arendari nu se va lua decît în prezența și cu avizul consilierului agricol sau imputernicitului său”. În felul acesta, proprietarul, în strînsă colaborare cu consilierul agricol, dispunea în mod practic asupra modalității de arendare care, în majoritatea cazurilor, era în detavoarea țărănilor.

În privința prețului de arendă, ordonanța prevede, în conformitate cu art. 8 . . . , ca acesta se va fixa ținîndu-se seama îndeosebi de valoarea terenului și de suma amortizărilor ce vor urma să plătească cei împuterniciți la timpul respectiv”. Valoarea terenului, în general, era calculată după venitul realizat în ultimii ani. Și aici ordonanța dă posibilitate proprietarului și organelor statului să fixeze prețul arendeii în conformitate cu interesele proprietarului. De multe ori prețul arendeii în parcele mici era așa de mare, încît acesta depășea media produselor realizate pe ultimii 5 ani pe acest pământ. Acest lucru a adus la mari nemulțumiri în rîndurile țărănilor care cereau revenirea la un sistem de arendare mai adecvat, practicat înainte de primul război mondial.

În continuare, art. 9 din ordonanță, prevede că: Moșiile date în arendă și loturile date țărănilor, precum și prețul de arendă nu prejudică și nu pot fi considerate ca elemente hotărîtoare la aplicarea reformei agrare”. Acest articol exclude deci, din capul locului, orice speranță a țărănimii în menținerea pachelelor permise în arendă în mod definitiv și trecerea lor în proprietate personală, speranță care fără îndoială, mocnea în rîndurile maselor țărănești. Cu alte cuvinte țărănimia să nu-și facă iluzii că vreodată parcelele permise în arendă vor trece definitiv în proprietatea lor.

În sfîrșit, ordonanța prevede la art. 11 dreptul de recurs, alit pentru moșier cît și pentru țărani, recurs care se va putea înainta în termen de 15 zile de la intrarea în vigoare a prezentei ordonanțe. Ordonanța a intrat în vigoare la 19 febr. 1920.

Dreptul la recurs a fost folosit de foarte puțini țărani, deoarece, deobicei, se depășea termenul legal stabilit pentru înaintare, comisia respingînd astfel orice cerere, pe de altă parte mulți țărani nici n-au știut de posibilitatea unui recurs. În general s-a constatat că arendările făcute și încheiate cu știrea împuternicitului comisiei rămîneau definitive și orice plîngeri ulterioare erau respinse.

La situația economică și socială și așa precară a maselor țărănești se mai adaugă și această ordonanță a resortului agriculturii care în loc să liniștească spiritele, contribuie, din contră, la agitatea lor.

înfăptuirea ei, resortul agriculturii din Consiliul Dirigent emite ordonanțe privind arendarea pământurilor. Aceste ordonanțe nu numai că nu duc la îmbunătățirea situației țărănimii, ci contribuie și mai mult la agitarea spiritelor, deoarece sînt concepute în favoarea clasei dominante. (20)

În fața agitațiilor țărănești, care în primăvara anului 1920 se radicalizează și îmbracă forme din ce în ce mai violente, partidele burghezo-moșierești se aliază ca întotdeauna, uitînd micile disensiuni de ordin secundar, în virtutea apărării drepturilor claselor exploatare.

Într-un articol de fond, ziarul „Românul“ din Arad, organ al partidului național din Transilvania, dezaprobă așa zisa liniște a țăranilor, sfătuindu-i la răbdare și la ascultare față de guvern. Articolul este intitulat „Un cuvînt către țărani“ și poartă semnătura unui deputat țăran din Moroda. Articolul recunoaște situația grea a țărănimii, scumpetea și lipsurile semnalate în administrație, brutalitatea jandarmeriei și ca încheiere se spune textual: „Frați țărani, îmi închin aceste șire rugîndu-vă încă odată să fim cumiști, și să fim cu răbdare, căci toate se vor aduce în bună rînduială, să știți d-voastră că dușmanii aceia le-ar place ca noi să nu ascultăm de conducătorii noștrii și să nu fim liniștiți, să ne răsculăm, să ne facem cu toții bolșevici“. (21)

Este în afară de orice îndoială că articolul a fost scris cu scopul de a liniști țărănimea și de aceea redacția a recurs la această metodă de a folosi un țăran, care se adresează țărănimii. Articolul, de asemenea, denotă neliniștea de care au fost cuprinse cercurile conducătoare de la noi din țară, față de amploarea acestor mișcări.

Mișcările țărănești din fostul județ Arad iau amploare și ating punctul culminant în preajma alegerilor pentru Cameră și Senat, care se țin în 3, respectiv în 6 iunie 1920. Toată campania de alegeri demonstrează nemulțumirile care frămîntă țărănimea din părțile Aradului. Rapoartele primarilor, a primpretorilor, a jandarmeriei și a altor organe de stat din plășile fostului județ Arad, ne informează despre o intensă campanie antiguvernamentală, despre revolte fățișe, îndreptate împotriva tuturor partidelor burgheze, deci nu numai împotriva partidului de guvernămînt, ci și împotriva partidelor burgheze din opoziție. Acest lucru denotă

20. *Ibidem*.

21. *Ibidem*. Arad 5, III, 1920. nr. 47.

că mișcările afectau chiar baza economică a orînduirii capitaliste. Chiar și Partidul Național Român din Ardeal recunoaște cu a-mărăciune faptul că la țară, elemente, mai ales tinere, conturbă propaganda electorală dusă de candidații partidelor burgheze și chiar a Partidului Național Român, nelăsîndu-i să vorbească la întrunirile electorale și să-și expună programul. (22)

Mulți țărani, foști soldați, s-au întors odată cu izbucnirea revoluției burghezo-democratice din toamna anului 1918 și a revoluției proletare din primăvara anului 1919, cu armele la vetrele lor. Pe de altă parte, cu ocazia organizării gărzilor naționale, în timpul revoluției, acestea au fost dotate cu armament ușor; în cadrul acestei situații de plină agitație socială, aceste arme puteau fi folosite de către țărani împotriva autorităților.

În această situație guvernul Averescu ia măsuri aspre pentru a poloi frămîntările țărănești și pentru a preîntîmpina eventualele noi „răzvrătiri” din partea populației cu ocazia campaniei de alegeri. Astfel, între altele, se emite **Ordonanța nr. 3 modificată**, din 20 mai 1920, dată de comandantul frontului de vest, prin care se dă un ultim termen de 20 zile de la publicarea amintitei ordonanțe, pentru predarea a tot felul de arme de foc și albe către armată. (23) (Precizăm că în această perioadă regiunile vestice ale țării noastre erau considerate ca făcînd parte din zona de operații ale frontului de vest). Unități ale armatei frontului de vest sînt dislocate și dirijate înspre regiunile așa zise „contaminate de bolșevism”.

Spre Arad este dirijată Divizia I de Vinători de Munte, care, conform unui ordin special, avea sarcina de a asigura liniștea și desfășurarea în condițiuni optime a campaniei de alegeri și a alegerilor. (24)

Conform ordinului biroului operativ al Diviziei sub nr. 66.066, pentru fiecare centru de votare de pe raza județului Arad sînt repartizați 20 de soldați și un ofițer cu instrucțiuni speciale care să asigure intervenția armatei în caz de nevoie.

Măsurile acestea excepționale dovedesc încă odată, în mod cit se poate de clar, gravitatea situației sociale. Deosebit de gravă este situația în comunele și satele aparținînd plășilor Șebiș, Hălmațiu, Gurahonț etc.

22. *Ibidem*. Arad 20. V. 1920.

23. *Ibidem*.

24. Arhiva Prefecturii județului Arad. Acte confidențiale 1920. Dosar 2.

Satele aparținând acestor plăși au puțin pământ arabil datorită în special configurației terenului, regiuni deluroase, muntoase. Terenurile propice agriculturii și pădurile aparțineau mai ales marilor proprietari care lucrau cu mâna de lucru salariată sau le dădeau în arendă. Țăranii posedau haturi mici și de calitate slabă, venitul lor nu putea satisface cele necesare traiului nici în timp de pace. Mulți țărani din aceste părți erau nevoiți să ia drumul regiunilor de câmpie unde își vindeau, de obicei, mărfurile confecționate din lemn, — ca ciubere, butoaie, — vase de lut și fructe, mai ales mere, procurându-și în schimb grâne. În lunile de vară și toamnă asistăm la un adevărat exod al populației din aceste regiuni spre câmpia Aradului, pentru a căuta de lucru ca muncitori sezonieri, fiind folosiți la stringerea recoltei de grâu-porumb sau la alte munci agricole. Alții erau angajați și munceau la exploatarea lemnului în pădurile aparținând marilor proprietari. Războiul și situația economică de după război s-a răsfrânt și asupra locuitorilor acestor regiuni, înrăutățindu-le existența, și așa precară. În primăvara anului 1920, în aceste regiuni au loc puternice manifestații țărănești care se transformă în răzvrățiri spontane sau organizate împotriva regimului.

Pretura plășii Sebiș printr-un raport detaliat, adresat prefecturii județului Arad, descrie în felul următor situația plășii. Reproducem din document partea introductivă:

Pretura plășii Sebiș. Nr. 1486, 1920.

D-le prefect al județului Arad,

Am onoarea a vă raporta evenimentele revoltătoare și conturbătoare în detrimentul statului și a siguranței și ordinii publice, ivindu-se în urma campaniei electorale. Simptome purtând fieștecare în sine pericol pentru dezastrul statului, azi încă ele țin sporadic, dar în zi de zi sporesc și ne aduce la o revoluție cu caracter bolșevic". (25)

Raportul continuă în același limbaj și arată temerile unui slujbaș al regimului, care, fără îndoială, relatează faptele direct de la sursă. În continuare se menționează măsurile luate de organele locale, care sînt însă insuficiente pentru a asigura liniștea pe raza plășii, după cum apreciază slujbașul amintit (26).

25. *Ibidem*. Raport către prefectul județului. Dosar 1920 pachet II.

26. *Ibidem*.

Acțiuni de răzvrătire împotriva autorităților și proprietarilor de păduri și pământ se semnalează în majoritatea localităților aparținând plășii Sebiș și Gurahonț. Astfel, la 16 mai, seara, la orele 8,30, este atacată și se trag focuri de arme spre clădirea administratorului domeniului Almay din Bodești. (27) La 20 mai, ora 9 seara, ne informează un alt raport, trimis prefecturii din Arad de către primpretura plășii Sebiș, a fost atacată casa proprietarului de păduri Bosnyak Iosif din comuna Holtmizes, trăgându-se focuri de arme militare asupra clădirii. (28) Tot la 20 mai, orele 5 după masă, populația din comuna Buteni s-a răsculat și a atacat primăria comunei cerind îndepărtarea secretarului comunal, element corupt, brutal, exponentul moșierilor din aceste părți. Populația a pătruns în incinta primăriei și l-a îndepărtat cu forța din cancelarie, autoritățile neputând împiedica acest lucru, toată comuna fiind în răzvrătire. De abia seara și a doua zi când au fost aduse unități de jandarmi de la Sebiș, „ordinea” a putut fi restabilită. (29)

La 10 iunie în comuna Chisindia, în pădurea societății „Textil”, care-și avea sediul la Pincota, s-a tras asupra păzitorului de pădure care patrula împreună cu 3 jandarmi. (30)

Acțiuni de răzvrătire și de nerespectarea legilor se semnalează și din comunele Văscoaia, Păiușeni și alte comune unde locuitorii nu respectă legile în vigoare, pasc cu vitele în tăieturi proaspete. Administratorii și paznicii amenințați și chiar periclițați cu viața, încearcă, fără rezultat, să împiedice aceste lucruri. Autoritățile în mod practic nu mai au nici o putere de a interveni și, arată raportul, anarhia e deja completă. (31)

În alte localități populația răzvrătită procedează la împărțirea bunurilor care aparțineau unor societăți capitaliste sau moșierilor. La Secaș, de pildă, populația a procedat la împărțirea averii „Băncii Croate” din localitate fără ca autoritățile să poată împiedeca acest lucru. (32)

Situația este asemănătoare și în alte părți ca Vașcău, Beliu, Ineu, ceea ce ne permite să tragem concluzia că este vorba nu de acțiuni cu caracter izolat, ci de acțiuni ale țărănimii care s-au generalizat și au cuprins importante mase țărănești.

27. Arhivele Prefecturii județului Arad. Dosar cu alegeri 1920, pachet II.

28. *Ibidem*.

29. Arhivele Prefecturii județului Arad. Dosar cu alegeri 1920, pachet II.

30. *Ibidem*.

31. *Ibidem*.

32. *Ibidem*.

În atmosfera acestor mișcări și a neliniștei generale se desfășoară alegerile atât pentru Cameră cât și pentru Senat.

Alegerile în comunele județului Arad sînt boicotate și turbate de către țărani revoltați. În multe localități candidații partidelor burgheze sînt opriți să vorbească în fața unui auditoriu restrîns. (33)

În multe comune țărani își țin adunările lor desemnînd chiar candidați proprii. Un astfel de candidat al țăranilor nu s-a sfiit să declare în public că dacă va fi ales „va duce cu sine o bardă cu care va lovi în toate părțile pînă ce se va da pămînt țăranilor“, iar un alt candidat desemnat tot de țărani a propus ca ei, țărani, să fie organizați după modelul țărănimii din fostul imperiu rusec. (34)

Însăși ziarul „Românul“ din Arad, organ de presă burghez, vorbește despre „dezordinea“ și „anarhia“ care domnește la țară și arată că acest „bolșevism țărănesc“ trebuie stîrpit pentru a pune capăt unor stări de lucruri periculoase. (35)

Alegerile care au avut loc în zilele de 3 iunie, pentru Cameră, și în 6 iunie, pentru Senat, au dat cîștig de cauză, după cum era de așteptat, partidului de guvernămînt al lui Averescu. Aceste alegeri ca și întreaga campanie electorală, s-au desfășurat sub semnul presiunii elementelor țărănești. Incidentele sînt semnalate pretudindenî. În numeroase comune au loc tulburări care au necesitat intervenția jandarmeriei, armatei și altor organe ale statului.

Tulburări au loc în comunele plășii Tîrnova unde elementele sărace „cu înclinări spre bolșevism“, după cum arată raportul primpretorului plășii către subprefectul Aradului, au reușit să aleagă în reprezentanța comunală oamenii lor.

În multe circumscripții electorale, candidaților partidelor burgheze, țărănimea le-a opus candidați proprii. În circumscripția electorală Pîncota, un număr mare de voturi a primit candidatul țărănesc Teodor Groza „om care nutrește idei bolșevice“, în luptă, cu o figură marcantă a Partidului Național Român din Transilvania, Ștefan Cicio Pop, față de care a pierdut la limită. (36) Cicio Pop nedispunînd de o majoritate suficientă de voturi pentru

33. Aradi Hirlap. 25. IV. 1920.

34. Românul. Arad-5. VI. 1920.

35. Ibidem. 6. VI. 1920.

36. Arhivele Prefecturii județului Arad. Dosar cu alegeri 1920.

a fi ales, candidatura lui Groza a fost invalidată pe motiv că nu îndeplinește condițiile prevăzute de lege. În felul acesta a putut fi declarat învingător Cicio Pop. (37)

Tulburări se semnalează și în comunele din raza plășii Ineu, unde oamenii nu și-au exercitat dreptul la vot, absentînd sau votînd candidați necunoscuți puși de ei, mai ales din rîndurile păturilor sărace ale populației — „care s-au zvîrlit cu toată puterea spre acapararea puterii“. — Se semnalează de asemenea că, în genere, țăranul este neîncrezător față de promisiunile partidelor burgheze, și mai ales față de intelectuali, și că adulții sint adepții ideilor bolșevice. (38)

Din plășile Hălmașiu, Gurahonț, Sebiș, unde mișcările țărănești erau deosebit de puternice, se semnalează cu ocazia alegerilor mari tulburări în rîndurile țăranilor. Într-un raport detaliat către suprefectul județului Arad, pretura plășii Hălmașiu descrie situația în felul următor: „Alegerile au decurs sub presiunea elementelor bolșevice, de multe ori elementele mai înstărite și care erau cunoscute ca simpatizanți ai partidelor burgheze, erau amenințați și opriți să voteze de către țăranimea săracă, încît cu ocazia alegerilor nici 30% din alegători nu au votat. În majoritatea cazurilor, arată raportul, nu au fost aleși oameni de vază cu stare materială din comunele respective, ci tot „copilandri bolșevici și cei mai periculoși oameni“ toți ceilalți căzînd la alegeri.“ (39)

Disponînd de toate mijloacele și procedeele necesare pentru a asigura victoria în alegeri, partidul de guvernămînt al lui Averescu și celelalte partide burgheze, totuși, nu au putut opri alegerea în unele circumscripții electorale a unor reprezentanți ai țăranilor nemulțumiți, mai ales cu ocazia alegerilor pentru Cameră. În circumscripția Ineu, în ciuda represiunilor și amenințărilor din partea autorităților, țăranii și-au ales reprezentantul lor în persoana țăranului Florea Nicolescu cu o majoritate zdrobitoare de 2.395 de voturi, față de 809 date unui candidat al independenților și 490 voturi date candidatului partidului poporului, respectiv 439 voturi date candidatului partidului național. (40) În circumscripția Radna a fost realizată o surpriză de mari proporții,

37. Românul. Arad 5. VI. 1920.

38. Arhivele Prefecturii județului Arad. Acte confidențiale, dosar 1920 nr. 13.

39. Ibidem. Raport către subprefect. Dosar 1920 nr. 4190.

40. Ibidem. Dosar 1920.

candidatul țăranilor Dimitrie Crișan a reușit să-l învingă la alegeri pe Vasile Goldiș, politician cunoscut și de mare prestigiu, întrunind 2.646 voturi față de 1.309 cit a primit Vasile Goldiș. (41) În circumscripția Șimand, reprezentantul țăranilor Florean Heredeu a întrunit cele mai multe voturi și a fost declarat ales, în luptă cu candidații partidelor burgheze. În multe alte circumscripții candidații puși de țărani, au primit multe voturi, dar datorită terorii și altor procedee așa zise „legale“ a fost asigurată victoria în alegeri a reprezentanților partidelor burgheze.

Regimul burghezo-moșieresc, nemulțumit de faptul că în unele circumscripții din țară, în ciuda măsurilor de siguranță luate, au fost alese elemente „necorespunzătoare“, caută prin toate căile să-i îndepărteze pe cei care în mod „nedorit“ au ajuns pînă în parlamentul țării. În acest sens, Camera și Senatul procedează la invalidarea unor deputați socialiști și țărăniști, printre aceștia alinându-se și deputatul țărănimii din circumscripția Șimand, Florean Heredeu. (42)

După efectuarea alegerilor, prin promisiuni demagogice făcute țăranilor de către guvern privind reforma agrară, și, pe de altă parte, datorită terorii exercitate de autorități, mișcările țărănești sînt potolite pentru un timp, deși nemulțumirile continuă să existe în rîndurile maselor țărănești și vor duce ulterior la alte mișcări cu caracter țărănesc în fostul județ Arad.

Mișcările țărănești mai sus tratate au demonstrat încă odată forța revoluționară care o poate desfășura țărănimea atunci cînd luptă pentru o cauză dreaptă. Aceste mișcări, mai sus schițate, constituie o verigă importantă din lanțul repetatelor frămîntări țărănești anterioare și posteroare anului 1920 din fostul județ Arad și din țara noastră.

Mișcările țărănești din fostul județ Arad au putut fi înfrînte datorită mai multor cauze. Printre cauzele principale amintim în primul rînd lipsa de legătură între mișcările țărănești și mișcarea muncitorească, legătură care putea fi asigurată numai de un partid marxist-leninist, care însă lipsea în această perioadă. De asemenea, trebuie amintit faptul că aceste mișcări s-au desfășurat spontan, neorganizat și cu legături slabe între ele, ceea ce a ușurat înfringerea lor.

41. *Ibidem*. Dosar 1920 — Telegramme către M. I.

42. *Românul*. Arad, 25. VI. 1920.

BAUERBEWEGUNGEN IM GEWESENEN BEZIRK ARAD AUS DEM JAHRE 1920

Zusammenfassung

In der Geschichte Rumäniens findet zwischen den Jahren 1918-1920 ein revolutionärer Aufschwung der Arbeiterkämpfe statt. Parallel sind auch Bauernbewegungen zu verzeichnen, in deren Rahmen auch die Bauernunruhen im gewesenen Bezirk Arad vom Ende des Jahres 1919 und vom Frühling 1920 eingeordnet werden können.

Die schwere wirtschaftliche Lage während der Kriegsjahre und der darauffolgenden Periode, sowie die Weigerung der bürgerlichgutsherrlichen Regierungen eine Agrarreform und andere Reformen durchzuführen, sind die Hauptursachen dieser Bewegungen.

Die Unruhen im Arader Bezirk brechen anfangs spontan aus, nehmen aber im Frühling 1920 einen allgemeinen Charakter an und erfassen die Volksmassen, besonders die arme Bauernschaft, aus den Gemeinden des Bezirks. Zuerst wenden sich diese Bewegungen gegen die lokalen Grossgrundbesitzer, jedoch bald nehmen sie einen tiefen sozial-politischen Charakter an, da sie sich gegen die wirtschaftliche Grundlage des Kapitalismus und gegen die Staatsobrigkeit richten.

Aus einigen Dörfern berichten die Behörden über wahrhaftige bolschewistische Aufwiegelungen. Der gesamte Staatsapparat wird aufgeboten zur Niederwerfung dieser Bewegungen. Ins Arader Gebiet werden Militäreinheiten gebracht, es kommt zu bewaffneten Zusammenstößen, Verhaftungen, Prozessen usw. im Sommer des Jahres 1920 während der Parlamentswahlen.

In mehreren Gemeinden und Wahlkreisen stellen die Bauern eigene Kandidaten auf, denen es gelingt, trotz der Sicherheitsmassnahmen der Regierung in die höchsten Instanzen des Landes, ins Senat und ins Repräsentantenhaus, gewählt zu werden.

Die Averescu-Regierung weigert sich aber diese Wahlen zu bestätigen, indem sie den Deputierten der Bauern den Zutritt ins Parlament nicht zuliesse. Das Nachlassen der Bewegungen findet erst statt, als die Regierung zu Unterdrückungsmassnahmen und schliesslich zur versprochenen Verwirklichung der Wirtschaftsreformen schreitet.

Obwohl es in dieser Zeit keine organische Verbindung zwischen den Bewegungen des Proletariats und der Bauernschaft gegeben hat, kann man trotzdem im Rahmen dieser sozialen Aktionen auf dem Lande gemeinsame Berührungspunkte wahrnehmen.

ISTORIA CULTURII

**ALECSANDRI ȘI CÎNTECUL GINTEI LATINE
ÎNTR-O REVISTĂ ARĂDANĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XIX-lea**

de OVIDIU OLARIU

Una din documentatele publicații privind activitatea literară a scriitorului băcăuan — cel puțin în perioada premierii „**Cîntecului gîntei latine**“, la Montpellier, în mai 1878 — este săptămînalul arădan „**Biserica și școala**“, „foaie bisericească, școlastică, literară și economică“.

Atentă la fenomenul cultural din România — deși literatura propriuzisă publica rareori, iar atunci, aceasta, era alcătuită, aproape exclusiv, din versuri (1) — revista cuprindea în paginile ei cele mai variate știri literare de peste munți, scurte relatări, îndeosebi în rubrica „**Diverse**“, manifestînd preocupări pentru beletristică în general, fără a arăta predilecție față de un scriitor sau altul. Pe această linie, cele cîteva menționări ale numelui lui V. Alecsandri (2) pînă în a doua jumătate a lunii mai

---

1. Colecția revistei pe anul 1877 cuprinde poezii doar în 6 numere (nr. 9, 17, 18, 24, 26 și 38), iar cea din anul 1878, în cele 52 de numere, publică 11 creații poetice (nr. 3, 4, 6, 21, 23—24, 38, 44, 46, 47, 49, 51); despre proză nici nu mai vorbim.

2. Nr. 18/29.V. 1877 publică „**Balcanul și Carpatul**“; nr. 4/21. I./3. II 1878 publică „**Odă ostașilor români**“; nr. 6/1878, prezentînd în rezumat cuprinsul „**Albinei Carpaților**“, numește două poezii publicate de V. Alecsandri; nr. 11/1878 — ibidem, doar că se citează un număr mai mare de titluri; nr. 12/1878, la „**Diverse**“, dă informația: „**O broșură importantă. Aflăm că D. Socec a pus sub tipar cu autorizațiunea autorului, o interesantă broșură, care va cuprinde toate poeziile privitoare la războiul recent ale dulcelui poet de la Mircești, Vasile Alecsandri**“.

a anului 1878, nu vor părea cititorului interesat o oprire specială chiar dacă despre autorul „**Pastelurilor**“ se vorbea și în această „foaie“ în termeni din cei mai elogiosi (3). Nu trebuie considerată o excepție nici reproducerea poeziilor „**Balcanul și Carpatul**“ sau „**Odă ostașilor români**“ (4).

Publicarea acestor poezii, desigur, dovedește prețuirea unor opere valoroase realizate de un scriitor care se bucura de prestigiu și în Transilvania, dar apariția trebuie tălmăcită mai puțin ca un interes special pentru Alecsandri sau ca o simplă curtoazie față de un poet îndrăgit (simpatie, evident, exista) (5), ci, mai ales, ținând cont de momentul istoric, ca o sinceră adeziune la lupta României pentru independența națională (atât de râvnită și de români de dincoace de munți), ca o comuniune de gânduri și sentimente.

Nu se mai pot face asemenea afirmații însă, începând cu nr. 21 (1878) al revistei. De-acum, caracterul de seismograf nepărtinit al știrilor literare de peste munți ori din centrele culturale ardelenne — pare-se specific publicației în perioada care ne interesează — este completat de entuziasmul melipsitor față de victoria poeziei lui Alecsandri în occident.

Schimbarea de atitudine, ba, mai mult, orientarea aproape exclusivă spre un singur scriitor, se explică prin interesul cunoscut, și de totdeauna, al românilor transilvăneni față de succesele de orice natură ale confrăților de dincolo de Carpați. Aceste aprecieri par firești după răsfoirea paginilor revistei din lunile de vară, cu toate că ele se întrevăd încă din numărul amintit — **21 din 21 mai 2 iunie 1878** — cînd apare articolul „**Vasile Alecsandri, lauriatul de la Montpellier**“.

3. A se vedea nota amintită mai sus — „**O broșură importantă**“ (nr 12 din 19/31. V. 1878) — despre „... poeziile ... dulcelui poet de la Mircești, Vasile Alecsandri“.

4. Prima, publicată pentru întâia oară în „**Presa**“, din 19. V. 1877, este reproducută, la numai 10 zile, de revista arădană în numărul 18 din 29 V./10. VI; cealaltă poezie re apare în nr. 4 din 21. I./3.II. 1878; „**Odă ostașilor români**“ poate fi găsită și în „**Minte și inimă**“ (an II nr. 11), din 15. II. 1878, o altă publicație arădană („organ al reuniunii învățătorilor“). În același număr se reproduce — după „**Convorbiri literare**“ (nr. 10/1. I. 1878), unde a văzut pentru întâia dată lumina tiparului „**Peneș Curcanul**“, aceste două poezii fiind de fapt singurele materiale din „**Minte și inimă**“ privitoare la Alecsandri.

5. Mărturie stau conferințele sau simpoziioanele Alecsandri, reprezentările teatrale cu săli pline pînă la refuz, includerile, tot mai numeroase, în repertoriul trupelor profesioniste sau diletante a pieselor lui Alecsandri, pretundenții în Transilvania. A se consulta în această problemă presa de specialitate.

Dezavantajată de apariția săptăminală, pentru a-și informa cititorii, redacția se vede nevoită, și de astădată, să reproducă știrile referitoare la sărbătoritul eveniment al epocii din periodicele românești „Războiul” și „Presa”, care au avut prioritate asupra celorlalte organe de presă prin prezența în juriu, la Montpellier, a unui colaborator (6).

Încă din primele rînduri, arădanii citesc, după „Războiul”, că o „nouă victorie a cîștigat nația română”, luind cunoștință totodată, dintr-un scurt istoric, despre concursul organizat de „Societatea limbelor romane din Montpellier”. În buna intenție de a dărui — chiar și cu un ceas mai tîrziu — informații cît mai complete, revista arădană publică în traducere românească telegramele de anunțare și felicitare a succesului primite de Alecsandri de la Roqueferrier și Albert de Quintana, membri de frunte ai juriului (ultimul „**president al societății limbelor romane**”), răspunsul de mulțumire al scriitorului român și încă o urare călduroasă, aceasta însă din țară, din partea redactorului „Războiului”, Gr. H. Granda. **Textul românesc al „Cintecului ginteii latine”** încheie articolul, iar în continuare, la rubrica „Diverse”, sub titlul „**Sărbătorile latine de la Montpellier**”, se dă publicității hotărîrea municipalității crașului și programul festivităților în vederea generalei încununări cu lauri a „**Cintecului latinului**” și a sărbătoririi „**aniversării de două mii de ani de la întemeierea orașului Montpellier**”.

Aceeași rubrică, „Diverse”, din numărul următor, al 22-lea, în 28 mai/9 iunie, reproduce calda **scrisoare a președintelui Albert de Quintana** către V. Alecsandri, în care, încântat de talentul poetului nostru și de opera premiată, romanistul și poetul apusean revine asupra concursului relatînd momentul înmînării cupei simbolice de argint, în absența „**marelui poet al României**”, lui Fr. Mistral, „**marele poet al Provenței**”, viitor prieten al lui Alecsandri. Astfel, „în zgomotul mistralului (vînt) ce ducea departe frazele mele”, după cum se exprima de Quintana, numele bardului de la Mircești, „**unul din cei mai mari poeți ai unei naționalități, ce ne este scumpă, și pentru viitorul căreia facem**

6. „Dl. Obedenaru, unul din membrii juriului de la Montpellier, a scris negreșit la București ca să încunoștințeze rezultatul concursului și a comunicat ziarelor din țară versurile mele” — vezi V. Alecsandri, *Scrisori*, ed. I. Chendi și E. Carcalechi, București, 1904, scrisoarea XCIX, către I. Negruzzi.

urările cele mai simpatice", se statornicește în conștiința reprezentanților latinității.

Sărbătorile de la Montpellier se găsesc în centrul atenției redacției și în următoarele numere. Astfel nr. 23 (4/16 iunie) dă, în traducerea românească, **textul integral al „Discursului D-lui Quintana pronunțat conferind premiul ilustriului poet V. Alexandri”** și o notă, la „Diverse”, din care aflăm că „**Românii din Arad au trimis marelui poet al latinității, Domnului Vasile Alexandri, o adresa de felicitare**”, fără a se publica însă și rîndurile „de felicitare”. Tot „Diversele” reproduc, după ziarul bucureștean „Timpul”, în nr. 24 (11/23 iunie), amănunte despre „**Banchetul V. Alecsandri**”.

Fig. 1. Foaie de titlu a numărului 25 din 18/30 iunie 1878, cel mai bogat în materiale Alecsandri din întreaga colecție a revistei „Biserica și Școala”.

Un material interesant, depășind de astă dată simpla reproducere din alte ziare, deși fără pretenții de originalitate, este „**Considerațiune asupra Cîntecului latin**” (nr. 25 din 18/30 iunie), apărut fără semnătură, dar aparținînd, probabil, lui V. Mangra, redactorul revistei pînă în ianuarie 1879 (7). Se salută „cu bucurie”, „triumful D-lui V. Alecsandri la concursul poezilor de gin-

ta latină”, profeșindu-se tălmăcirea odei „în toate idiomele latine” și răspîndirea „în toate țările unde se vorbesc aceste idiome”. Cîntecul, afirmă autorul articolului, după o sursă ce poate fi cu ușurință depistată (8), „va fi pus pe muzică și va fi adoptat pretutindeni ca **Imn național** (sublinierea redacției, n.n.) al fiecărui popor latin”. Convins că „acest cîntec se recere a fi tradus și în limba latină”, după care se și numește „**Cîntecul latinului**”, autorul hotărăște ca „pînă cînd ar face altul traducerea în versuri amăsurate” să dea „o încercare numai în cuvinte aici ca o probă paralel cu originalul”. Sirguința de a încerca transpunerea operei în limba latină merită toată considerația, deoarece, este prima (9) de acest fel în literatura română. Am adăuga că buna

7. „Primul ei redactor (al revistei „Biserica și școala”, n.n.) este Vicențiu Mangra”, iar „cu 1 ian. 1879 (...) apare cu noul redactor Aron Hanisca” — vezi Roman Ciorogariu, „Speranța” (1869), „Lumina” (1872), „Biserica și școala” (1877), „Tribuna” (1884—1912)”, pag. 10 și următoarele.

8. „Biserica și școala”, nr. 21 și 23, pag. 167 și 182—183.

9. Bibliografiile indicau drept primă traducere cea din „Gazeta Transilvaniei”, nr. 52/14. VII. 1878, aparținînd lui Demetriu Fekete, vezi „V. Alecsandri, Scrisori”, ed. 1904 (I. Chendi ...).

Te am castigat in inimile tuturor Romanilor ce tinescu
privire spre viitoriu.

Aceastora le trimitu sincerile mele multumiri pentru
caldurăsele loro febricitari si le urezu realizarea dorintelor
celora mai scumpe.

V. Alecsandri, m. p.

Consideratiune asupra Cântecului latinu.

Cu bucuria salutamu triumful Dnii V. Alecsandri la
concursulu poemilor de gîntă latină, instituitu de societatea
limbeloru romani, avendu de obiectu *Cânteculu Latinulu*
sau *Cânteculu Gîntei Latine*, care cîntecu va fi tradusu in
tote idiomelie latine si respanditu in tute tierile unde se
vorbescu aceste idiomelie. Elu va fi pusu pe musica si va fi
adaptatu pretutindene ca *Imnu nationalu* alu facaruz poporu
latinu.

Acestu cîntecu se cerea a fi tradusu si in *limb'a*
latina, de dîupa care se si numesce *Cânteculu Latinulu*, si
acest'a se asepta a-se face parte din pietatea extra mam'a
omuna, limb'a latina, parte din cauza ca se se p'oa de-
p'odeca: care dintre limbele romane prin traducere in cuvinte
arata mai multa apropiere de limb'a latina. Deci pana candu
se face altulu traducere in versuri amesurate, cea, damu o
incercare numai in cuvinte aici ca o proba,*) paralelu cu
originalulu.

Latin'a gînta e regina
Intre ale lumii gînte mari:
Ea p'orta in frunte-o stea divina,
Lucindu prin timpul seculari.
M'opirea ei totu inainte
Maretiu in'drepta pasi ei
Ea merge 'n capulu altoru gîntu
Versandu lumina 'n urm'a ei.

Latin'a gînta-i o vergina
Cu farmecu dulce, rapitoriu;
Strainu 'n cale-i se inclina
Si pe genunchi cade cu dora.
Frumosa, vie, zimbitoru,
Sub ceru seninu, in aeru caldu,
Ea se oglinde 'n splendida soare,
Se scaldă 'n mare de smaraldu.

Latin'a gînta are parte
De ale patenatului comori,
Si multa rojosi ca le imparte
Cu celelalte ei sorori.
Dar e teribila 'n manie,
Candu bratiulu ei liberatoru
Loveste 'n crud'a tiranie
Si lupta pentru-slu ei onori.

In dia'la cea de judecata,
Candu facia 'n ceru cu Dognulu suntu

*) Traducatoriulu nu potinde a fi facutu o traduciere cătu
mai corecta latina, c'at'ă făc'ă numai c'aritate din ambele limbe dia,
c'at'ă a sculatit între sine pentru mai de... se vede d'ara că cea
mai mare parte sunt totu acelelu dia'la o rădăcină.

În limb'a rom. sunt 166 de cuvinte, în latin'a 149, cu 17 mai
puține ca în rom. — Cuvinte în lat. ce s'at'alu sunt în rom. în-
numerandu pe ei de pătruni, sunt 17, dintre aceste se adă în rom. 11
dar nu se adă numai în cuvinte, deci între 149 din cuvintele lat. sunt
câte cuvinte și în rom. 148. — Apoi se dau dubietate cîteva din
cuvintele limbelie, romane și romane europene și în cea v'at'ulu pot
să...

Latin'a gînta o fi 'otrebata;
„Ce ai facutu pe acestu parentu?“
Ea va responde susu si tare:
„O Domine, 'n lume cătu am statu
„In ochii sei plini de admirare
„Pe tine te-am reprezentatu!“

Latina gens est regina
Inter luminis *) gentes magus
Ea portat in fronte stellam divinam
Lucendo per tempora secularia.
Destinatio ejus semper in ante *)
Magnifico dirigit passus suos,
Ea meat in capite *) allorum gentium
Versando *) lumen post se.

Latina gens est una virgo
Cum pharmaco *) dulci, rapiente
Extrahens ei in calle se inclinat,
Et in genua cadit desiderio.
Formosa, vivida, subridens,
Sub caelo, sereno, in aera calida *)
Ea se inspicit in splendida soles,
Excelsat se in mari smaragdi. *)

Latina gens habet partem
De terrae *) thesauris.
Et multum rotens *) eos impertitur *)
Cum aliis suis *) sororibus
Sed est terribilis in mania *)
Quando brachium ejus effibrans
Percutit in crudam *) tyrannidem
Et luctat *) pro *) suo honore.

In die ille iudicati,
Quando in caelo in facie Domini Sunti
Latina gens erit interrogata,
Quid fecisti super *) istam terram?
„A respondisti mihi et somnia?“,
„Oh! Domine, in lumine quantum steti,
„In *) oculis tuis plenis admiratione
„Te-met representavi.“

Dintre mai multe traduceri ale cîntecului gîntei latine
damu locu traducerei în limb'a franceza a dnii Augustu
Clavel prof. de limb'a franceza, traduciere dedicata Dognului
Natalia Scuzto, mai versoz pentru că acest'a se în cea
mai reusita, după jurnalelu „Ste'a Romaniei“, din care ve-
nura la cunoscatia în România.

*) luminis locu: mundi, sed in secundo est b'ona, de unde in
manuscu b'ona; *) in aera, loco, aut'at'ulu; *) in capite in fronte, —
sunt alius genit'is; *) versando, a tendere, rotendo; a manu; *) a d'atu
totiusse d'atu: tendendo, sperendo; verbe de d'ual; *) pharmaco
(arte magica); *) calida, a cum a sereno; Vero, Vitaeus, a Horatio
post: calida, a suo; *) excelsat: d'at'at'ulu usque ad; *) impertitur, ad-
d'at'ulu; *) mania, in mari smaragdi, id est in mari (se g'at'ulu cu
in rom) smaragdina, smaragdina; *) tyranis, tyrannus; *) sororibus
t'at'ulu, cumque se videtur in coram, videtur t'at'ulu; *) genit'is
lat. ce a de mai parvulu genit'is, d'at'ulu; *) pro: pro; *) in
*) in oculis, pro: in; *) in aera, loco, aut'at'ulu; *) in lumine, in
oculo; *) in, in; *) in oculis, loco, aut'at'ulu; *) in oculis, in
*) d'at'ulu comp. d'at'ulu per se, loco, pro: pro; *) in oculis, in
*) in se lat. aut'at'ulu et d'at'ulu.

Fig. 2. Articolul „Consideratiune asupra Cîntecului latin“ în
care sînt incluse și comentate originalulu odei lui V.
Alecsandri și tălmăcirea ei în limb'a latină.

Le chant de la race latine.

Traduction de la déesse à Marie Nothala, Souleix.

La race latine est la reine
Des grandes races d'ici bas;
Au front elle porte serein
Un astre aux éternels éclats.
Son destin en avant la jette
Sur le chemin de la grandeur.
Des peuples elle marche en tête
Les éclairant de sa splendeur.

La race latine est encore
La vierge au front charmant et doux
L'étranger qui la voit l'adore
En s'inclinant à deux genoux.
Sous l'azur plein d'haléennes chaudes
La belle au sourire vermeil,
Que baigne une mer d'émeraudes
A pour miroir son grand soleil.

La race latine, en partage,
A les trésors universels
Qui avec ses sœurs elle partage
Dans ses éans tout fratricels.
Pourtant terrible est sa furie,
Quand, de son bras libérateur,
Brisant la dure tyrannie,
Elle lutte pour son honneur!

Au jour de justice divine,
Lorsqu'au ciel le Dieu tout puissant
Demandera: „Race latine
„Qu'as-tu fait sur terre, au passant?“
Elle répondra toute fière:
— Tand que j'ai la-bas existé
„Aux yeux étonnés de la Terre
„Seigneur! je t'ai représenté!“

Acésta traducere românească:

„Gint'a latina e regin'a
Gintelora mari de aici diosu; ¹⁾
Pe frunte ea poartă unu serin
Astru ²⁾ ca eterne luciri.
Destinulu seu înainte sagetă
Pe calca marilor, ³⁾
Ea merge în capulu popoarelor
Luminându-le despre a sa splendore.

„Gint'a latina este inca
Virgin'a cu frunte pre amabila si dulce
Strainulu, care o vede, o adora
Inclinându-se ps doi ⁴⁾ genuenchi
Sub vanetu ⁵⁾ ceriu plinu de vapori caldi
Bel'a ⁶⁾ cu surisu rozeti
Care se scaldă în mare de smaraldin,
Are de ochindu ⁷⁾ alu seu maretu sora.

„Gint'a latina, în parte
Are tesauru universali,
Cari cu surorile sale ea le imparte

* În traducerea franceză sunt 176 de cuvinte, în retraducerea în românească aici sunt 189.

¹⁾ de aici dușmă ad. pe pământ. — ²⁾ unu serin astru, poartă serin unu astru, ad. stea, stăie. — ³⁾ grandetie, glorie. — ⁴⁾ ambi, înclinați, francezii nu au aceste înclinații, cișca aici încl. românească: se apleacă genuenchi. — ⁵⁾ vanetu pentru albastru. — ⁶⁾ belă ad. frumoasă. — ⁷⁾ ochindu, unde se ochiesc, vede omușu, că: oglișă a zircon a slavonismu. —

En eboul ⁸⁾ seu tota fratricou
Dat e terribila în a sa furia, ⁹⁾
Candu de bruculu seu liberator
Se torreso urd'a tiranii,
Ea lupă pentru alu seu onoru.

În diu'a de justicia divina,
Candu în ceriu Dișeu a totu putetale
Va întrebă: „Gint'a latina
Ce-i facutu pe pământu, potrecându? ¹⁰⁾
Ea va respunde totu îndresnetia: —
— „Catu acolo dișeu en au existatu,
„Cu ochi de admiratiune alu pământulu ¹¹⁾
„Dômeu en te-su reprezentatu!“

Cu acésta ocaziune reproducemu din „Gazetta di No poli“ *Cantulu gint'a latina*, tradura în limb'a italiană de Domenico Mali:

IL CANTO DELLA RAZZA LATINA.

Prima fra tutti i popoli
Stà la latina gens,
Regina E!' e: da secoli
Un astro il più fulgente
Le cinge il fronte, e nobilita
Dall'Orto all'Occidente
Versa una luce vivida
Sull'ornate che lascia.

E incantatrice vergine
La stirpe di Quirino,
Fra lo straniero attonito
Prostrare in uno inchino:
Bella, vivace ed lieto
Nell'ær su o divino,
Si scaldà in sole splendido,
Mar di smeraldo E!' à.

Latina gente o florida
D'ogni del suoi ricchezza,
Che alle Sorelle provvida
Largisce con generosa:
Ma è nel furor terribile
La tirannia dispresca,
Ed arma il braccio vindice
Quand il suo onor lo vuol.

E allora, nel giorno ultimo
Che ai popoli è serbato,
La stipite de Lazio
Da Dio fia interrogato:
„Nel mondo in tanti secoli
„Che festi?“ A me fu dato
— Risponderà — „tu immagine
„Rappresantar colà.

IOHASIELU, la 1/10, Iuliu 1878.

Astăzi la a 7 ora postmeridiană, paroch'ia Iosasiu cu alte 10 din imediată ei apropiare, avu car'a amice si ferice de a vedè pre legitimulu ei Archipastiru, descindendu din sublimitatea tronulu apostolicu în medioculu sêchieru sei li spiritali di aiel.

În adevera, provelinti's vedemu, că de si noi nu observamu cu acuratetia divin'a sa lege, totusi ne amezim multu, candu în timpuri grele si amarite cu astadi, ne-o

⁸⁾ în eboulu ad. mureala seu. — ⁹⁾ furia. — ¹⁰⁾ pe, trecându ad. amblându. — ¹¹⁾ alu pământulu. — ¹²⁾ poartă si alu din rimi Dômeu.

Fig. 3. Traducerile odei în limbile franceză și italiană, și retroversiunea română, după varianta franceză, din articolul menționat.

intenție a semnatarului articolului are însă și un alt scop, „încercarea” făcînd-o — după cum mărturisește în cele ce urmează — „din pietate către mama comună, limba latină” și „ca să se poată de judeca: care dintre limbele romane prin traducere în cuvinte arată mai multă apropiere de limba latină”. Pentru a fi cît mai completă demonstrația „apropierii de limba latină”, se mai publică încă odată în românește „Cîntecul gîntei latine” (vezi și în nr. 21, menționat de fapt în rîndurile anterioare), originalului alăturîndu-se promisa „încercare [...] în cuvinte”, în limba latină, și tălmăcirile (10) în limbile franceză și italiană, reproduse din alte ziare. Prezentarea paralelă a poeziei în patru limbi romanice urmărește, după cum s-a mărturisit într-o notă de subsol, dovedirea prin argumente irefutabile a romanității noastre, pentru ca să nu „mai dubiteze cineva despre latinitatea limbei române”. Ceea ce stîrnește mai mult interesul cititorului, este faptul că autorul nu se mulțumește numai cu transcrierea paralelă a operei în patru variante de limbă ci — pentru a deveni cît mai convingător posibil — dă și un scurt comentariu lingvistic comparînd textul românesc cu propria sa traducere, cea latină: „Traducătorul nu pretinde a fi făcut o traducțiune cît mai corect latină, el lua numai cuvintele din ambele limbe din cauza afinității între sine precum sunt ele. Se vede dară că cea mai mare parte sunt tot aceleași dintr-o rădăcină. În limba rom(ână), sunt 166 de cuvinte, în latină 149, cu 17 mai puține ca în rom(ână). Cuvinte în lat(ină), ce altele sunt ca în rom(ână) numărînd pe et de patru ori, sunt 17, dintre aceste se află în rom(ână) 11 dar nu se află numai 6 cuvinte; deci între 149 de cuvinte lat(ine) sunt tot aceleași ca și în română 143 — apoi să mai dubiteze cineva despre latinitatea limbei române?! numai nepricepuții și răuvoitorii pot face”.

Adîncindu-se observațiile — după scurtul, dar concludentul, conform părerii autorului, calcul cifric — se analizează un număr de 17 cuvinte din textul latinesc, dîndu-li-se și corespondentul românesc. În sprijinirea unor păreri, privind cuvintele latinești în discuție, nu odată întîlnim trimiteri la antici, dovadă a unor temeinice cunoștințe de literatură clasică: „a scris: Varro, Vitru-

10. „Le chant de la race latine”, a d-lui August Clavel, prof. de limba franceză, reprodusă „dupre jurnalul Steaua României” și „Il canto della Razza latina” de Domenico Muti din „Gazeta di Napoli”; deci articolul cuprinde poezia în patru limbi (română, latină, franceză și italiană), din care — după cum se va vedea — limba română are două variante.

vius, Horatius“, „mai tîrziu (a) uzitat [...] Eutropiu, Ammianu, Macrobiu“, din nou „a scris“, dar acum se exemplifică prin Lucrețiu sau prin „comicii Plaut, Terentiu“. Intenționînd lărgirea studiului comparativ prin includerea în discuție și a variantei franceze, autorul încearcă să facă încă o traducere, dar nu după cum ne-am fi așteptat, adică din română în franceză ci, tocmai invers, din franceză în română, pornind de la textul francez al profesorului Clavel, reprodus — precum am amintit — alături de celelalte, „**dupre jurnalul Steaua României**“. Autorul articolului a procedat astfel, considerînd — probabil — textul francez al profesorului Clavel o traducere poetică (căreia, inversînd situația, i-a acordat rolul de... original), tălmăcire ce presupune — măcar în minuirea cuvintelor — anumite libertăți. Presupusele libertăți, chiar dacă se limitează la utilizarea sinonimelor, ar fi îngreunat munca de comparare lingvistică. Procedîndu-se însă în felul arătat — și după metoda folosită la traducerea Cîntecului în limba latină („numai în cuvinte [...] ca o probă paralel cu originalul“) — s-a ajuns la aceleași concluzii, bazate tot pe calculul cifric: „În traducerea franceză sunt 178 de cuvinte, în **retraducerea** ei românească aici sunt: 169“. Notele pe marginea textului românesc — în număr de unsprezece — ajută în dovedirea tezei urmărite, romanitatea limbii noastre, chiar dacă un cuvînt, „ochindă“, îi ridică probleme: „ochindă, unde se ochiește [...] oglinda miroasă a slovenism...“

Traducerea italiană — după „**Gazetta di Napoli**“ — e lipsită de comentariu.

În afara „**Considerațiunii asupra Cîntecului latin**“ nr. 25, din 18/30 iunie — de fapt cel mai bogat în articole și conținut — mai cuprinde **două scrisori**, puțin cunoscute (11), care vin să completeze imaginea uriașei popularități și sincera prețuire, de care se bucura V. Alecsandri în toate regiunile locuite de români. Cea dintîi este adresa „de felicitate“ trimisă de „Români din Arad... marelui poet al latinității“, amintită într-o notă, în nr. 23 al revistei; cealaltă este scrisoarea de răspuns a poetului laureat, de

11. Cele două scrisori, păstrate la Biblioteca Academiei R.S. România — manuscrisul românesc 809 — nu sînt cuprinse în nici unul din volumele de corespondență publicate, începînd cu anul primului op., 1904 (I. Chendi și E. Caracălechi), și slîrșind cu anul celui din urmă, 1964 (Marta Anineanu); cunoștințele despre ele se limitează la cîteva referiri vagi (printre altele vezi și „**Catalogul corespondenței lui Vasile Alecsandri**“, întocmit de M. Anineanu, ed. Academiei R. S. România, București, 1957).

mulțumire „pentru călduroasele felicitări“. În rîndurile sale V. Alecsandri exprimă „simțirile de legitimă mîndrie ce m-au cuprins în prezența entuziasmului patriotic al fraților mei de peste munți“, prevestind ridicarea a „mulți vulturi [...] pe cerul României“ din Ardeal, acel „cuib sacru al românismului“.

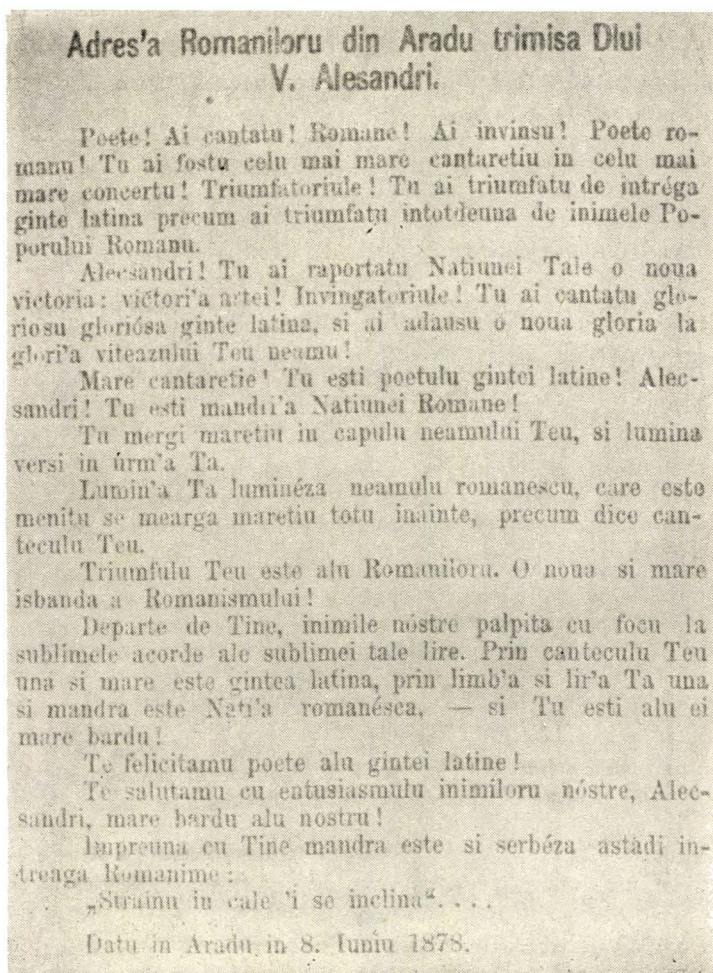

Fig. 4. Scrisoarea de felicitare a arădanilor către V. Alecsandri.

Articolele apărute începînd din 25 iunie/7 iulie (nr. 26 și următoarele) aduc mai mult știri referitoare la ecoul stîrnit de succesul „Cîntecului gîntei latine“ privind răspîndirea sa — prin traducerile timpului — dincolo de granițele culturii românești. De

pildă, sub titlul „Cintecul gintei latine prezentat în Societatea Kisfaludyanea“ (nr. 26, *Diverse*), aflăm că „Redactorul foii Familia, d. Iosif Vulcan, a tradus în limba ungurească poezia premiată... și a prezentat traducerea în ședința de la 26.I.c. a societății Kisfaludyana, principala societate beletristico-estetică ungurească... Poezia a produs efect mare și autorul a fost aclamat. Directorul celei mai răspindite foi beletristice ilustrate ungurești *Vasárnapi Ujság* numai decît a și cerut traducerea spre a o publica

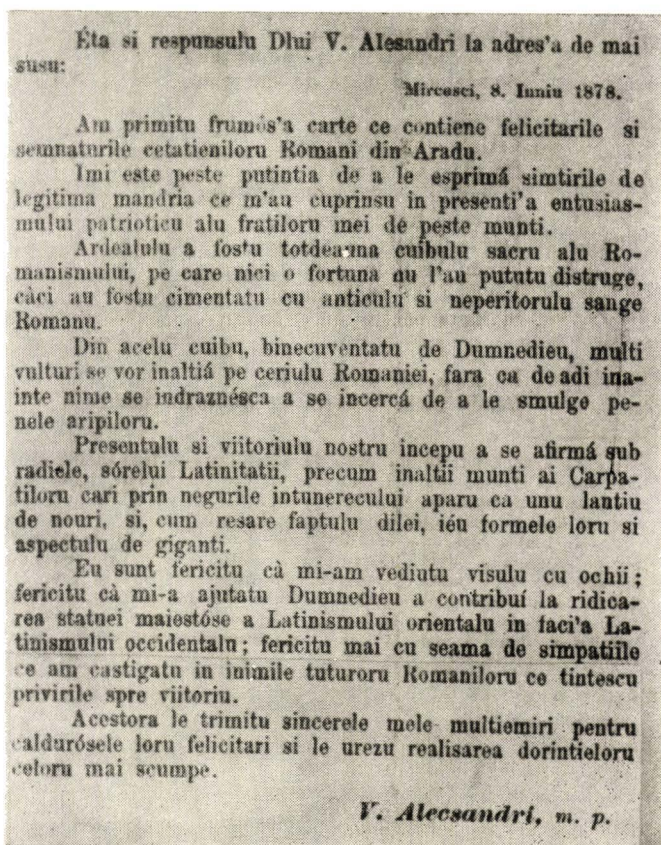

Fig. 5. Răspunsul poetului la scrisoarea primită din Arad.

în foaia sa, unde acea va și apare“. Informația corespunde adevărului, mărturie stînd nr. 27/1878 al revistei anunțate, „*Vasárnapi Ujság*“, întîia publicație care a răspîndit poezia în rîndul cititorilor de limbă maghiară (știre de altfel confirmată și de

revista „Familia“ în nr. 48/1878). Din această revistă va reproduce oda, în lucrarea sa de doctorat, și P. Dulf (12), la Cluj, trei ani mai târziu. Dedesubtul informației date mai sus citim, după altă sursă, că **artistul P. Mezzetti (13)** i-a trimis „**poetului V. Alecsandri frumoasa sa compoziție asupra imnului Gintei latine**“, iar „bardul nostru“ — după cum ne-a obișnuit — i-a expediat o scrisoare de mulțumire. Se reproduce scrisoarea. O comunicare asemănătoare întâlnim în nr. 29, din 16/28 iulie (la **Diverse**) — reproducă dintr-un ziar românesc, probabil din „**Presa**“ — despre „**Cîntecul gintei latine în limba ebraică**“, în două variante, tradus de rabinul A. Tauber din Birlad și, independent de primul tălmăcitor, de S. Rabener, directorul orfelinatului Neuschatz din Iași. Se afirmă, în continuare, că ultimul, adică S. Rabener, „tipărind traducerea sa, a înaintat-o d-lui V. Alecsandri cu următoarea epistolă“ — reproducă de revista arădană împreună cu răspunsul poetului.

Deși anunță numai „un bal, căruia îi va premerge concertul cu programa următoare...“, prezintă interes și înștiințarea „**Junimea română din Șiria (Világos)**“ — nr. 31 din 30 iulie/11 august — semnificativă pentru aprecierea de care se bucura Alecsandri în Transilvania (14) și pentru pătrunderea operei lui în cele mai variate straturi sociale, în cele mai îndepărtate ținuturi românești, în orașe sau comune. Programul — întocmit de intelectuali ai satului — avea, din cele 12 puncte pregătite, 4 consacrate „celebratului nostru poet și învingător de la Montpellier“. Cele patru momente Alecsandri erau alcătuite din recitări și „cuarțu(ri) esec. de cor. voc. (15), cuprinzînd următoarele opere: **Sentinela română**, **Luna lui Mai** (cvartet vocal pe muzica lui C. Porumbescu), **Peneș Curcanul**, **Cîntecul gintei latine** (cvartet vocal pe muzica lui M. Marchetti). De reținut că — programul fiind stabilit de organizatorii serbării — aceștia au inclus în afara celor citate din Alecsandri, îndeosebi compoziții proprii, literatura română fiind reprezentată doar de o creație populară și de una a poetului bănățean Iulian Grozescu, apreciat în acea vreme. Merită a se reține de asemenea, pe seama lui Alecsan-

12. P. Dulf — „Alecsandri Vazul müködése...“, Kolozsvárt, 1881, pag. 115.

13. Mai cunoscute sînt compozițiile muzicale, pentru Oda lui V. Alecsandri, alcătuite de compozitorii Marchetti, Mezzetti și Caudella.

14. A se revedea, în această problemă, numai cele mai recente articole prilejuite de aniversarea a 75 de ani de la moartea scriitorului.

15. „cuarțu esec. de cor. voc. „=“ cvartete executate de coriști vocali“.

dri, formula de caldă îmbrățișare a omului și operei închisă în expresia, deseori întilnită și în presa transilvăneană, „**poetul nostru** (celebrat)“. Serbarea de la Șiria a inclus, firesc, în programul ei și poezia „**Cîntecul gîntei latine**“, dătătoarea „entuziasmului patriotic“ al românilor de pretudindeni, operă ce a știut trezi mîndria și conștiința națională „a fraților mei de peste munți“, după cum se exprimă V. Alecsandri în amintita scrisoare către arădani, din 8 iunie 1878. Este însă unul dintre ultimele ecouri de presă, ultimul în publicația arădană. Dar amintirea succesului va rămîne de neuitat și, probabil, ea a fost aceea care a determinat după 10 numere, timp în care nu s-a mai dat nici o altă informație despre scriitor, reproducerea integrală, în nr. 41 din 8/20 octombrie, a unei scrisori din Mircești către redacția **Familiei**. Ne referim la „**epistola**“ adresată „**confratelui**“ **I. Vulcan**, din 20 septembrie 1878, prin care Alecsandri aduce la cunoștința conducătorului revistei orădane intenția sa de a ajuta la „ușurarea suferințelor acelor răniți și [...] neamurile acelor morți“, prin sumele ce s-ar obține de pe urma vînzării unui „pachet conținînd mai bine de una sută mici broșuri întitulate **Ostașii noștri**“.

Înainte de a încheia se mai cuvine pomenită, măcar în treacăt, o știre (nr. 49/1878) cu privire la **serbarea teologilor români din Sibiu**, grupați în Societatea de lectură „**Andrieu Șaguna**“, care — stimulați, desigur, de eoul aceleiași victorii culturale de răsunset și ca preț al stimei datorat celui recunoscut drept cel mai mare poet român de atunci — au cuprins și ei, în tradiționalul program de serbare, trei poezii de V. Alecsandri.

La capătul acestor rînduri se impun cîteva constatări generate de orientarea tematică a materialului prezentat.

Prin ceea ce ne-a reținut atenția — și prin celelalte preocupări de natură beletristică — revista „**Biserica și școala**“, deși n-a fost o „foaie“ literară, a contribuit la răspîndirea cuceririlor culturii românești, la popularizarea pe aceste meleaguri a literaturii române.

Un merit al redacției este prezența în contemporaneitate, ținerea la zi, buna orientare în alegerea scriitorilor și operelor, chiar dacă, uneori, din lipsă de colaboratori de prestigiu, acestea se înfățișau în haina modestă a relatării nepretențioase, a notei lapidare, seci sau a reproducerii din alte ziare. Oricum, dacă am reține numai cele prezentate în rîndurile anterioare, doar ceea ce a publicat revista în legătură cu V. Alecsandri, **știri** din presa

românească culese și reproduse, **corespondența zilei** (16), încercările de **comentariu, programe de serbări** — într-un cuvânt tot ceea ce a generat, după premiere, „**Cîntecul gîntei latine**“ — și trebuie să vedem în aceste manifestări, în tonul lor, mărturii reale de simțire identică a românilor arădani, a ardelenilor în general, cu cei din România, dovezi de egală participare la viața spirituală românească, de simbioză sufletească. Pornind de la ideea comuniunii de simțire, a simbiozei psihice, ne pare firesc să subliniem strădaniile redacției în popularizarea biruințelor românești de orice fel, în cazul acesta pe plan cultural, să înțelegem căldura și totodată sobrietatea tonului, avîntul și totuși demnitatea conținutului care, bănuim, vor izbuti să intereseze întrucîtva și cititorul de astăzi, fie și dacă nu în măsura în care entuziasma pe cel ce — aproape cu nouă decenii în urmă — a bravat izbînda de la Montpellier.

Referindu-ne la „**Considerațiuni asupra Cîntecului latin**“, care a ocupat mai mult spațiu, am vrea să arătăm că observațiile uneori exaltate ale articolului, rivna depusă în dovedirea latinității, sîrguința de a da argumentelor veridicitate de necontestat, toate acestea nu numai că nu infirmă afirmațiile noastre (simțire identică, simbioză, căldură sau sobrietate, avînt, demnitate de ton, conținut etc), ci, dimpotrivă, sînt explicate în bună măsură de ele, articolul și argumentele prea însuflețite ale autorului meritînd creditul nostru îngăduitor, deoarece au fost făcute dintr-un imbold cinstit, din dorința de a convinge și de a da o vigoasă replică numeroșilor detractori, din dragoste față de nație, în nădejdea afirmării poporului nostru prin reprezentantul său, Alecsandri („**Cîntecul va fi tradus în toate idiomele latine și răspîndit în toate țările unde se vorbesc aceste idiome...**“).

În sfîrșit, în afara înregistrării ecoului — aș zice ardelean — al premierii, în afara contribuției la răspîndirea (uneori pentru întîia oară) a operei lui V. Alecsandri în Transilvania și a publicării scrisorii „de feliicitate“, urmată de răspunsul poetului (moment unic de legătură directă a lui V. Alecsandri cu arădani), prin prezența traducerii latine a „**Cîntecului gîntei latine**“,

---

16. Numai din scrisorile aparținînd poetului, fără a mai menționa răspunsurile, revista a tipărit patru: către arădani, către P. Mezzetti — compozitorul, S. Rabener și I. Vulcan. În treacăt spus, am remarcat o inconsecvență demnă de mențiune în ortografierea numelui poetului: cînd Alecsandri (nr. 4, 6, 12, 21, 23, 25, 26, 29, 31), cînd Alecsandri (nr. 11, 24, 25, 26, 41), uneori întîlnindu-se și ambele forme în același material (nr. 25, 26).

în nr. 25 din 18/30 iunie, prima în literatura română și anterioară, după cum am precizat, traducerii lui Demetriu Fekete din „Gazeta de Transilvania“ (nr. 52, duminică 14/2 iulie 1878), ni se întărește convingerea că revista „Biserica și școala“ e vrednică de o clipă de răgaz, că are dreptul de a fi readusă în sfera interesului bibliografic.

A N E X E

I. „CONSIDERAȚIUNE ASUPRA CÎNTECULUI LATIN

Cu bucurie salutăm triumful D-lui V. Alecsandri la concursul poezilor de ginta latină, instituit de societatea limbelor romane, avînd de obiect **Cîntecul Latinului** sau **Cîntecul Gintei Latine**, care cîntec va fi tradus în toate idiomele latine și răs-pîndit în toate țările unde se vorbesc aceste idiome. El va fi pus pe muzică și va fi adoptat pretutindeni ca **Imn național** al fiecărui popor latin.

Acest cîntec se recere a fi tradus și în **limba latină**, de după care se și numește **Cîntecul Latinului**, și aceasta se așteaptă a se face parte din pietatea cătră mama comună, limba latină, parte din cauza ca să se poată de judeca: care dintre limbele romane prin traducere în cuvinte arată mai multă apropiere de limba latină. Deci pînă cînd ar face altul traducerea în versuri amăsurate, iacă dăm o încercare numai în cuvinte aici ca o probă*), paralel cu originalul:

Latina gintă e regină
 Într-ale lumii ginte mari;
 Ea poartă în frunte-o stea divină,
 Lucind prin timpii seculari.

*) Traducătorul nu preînde a fi făcut o traducțiune cit mai corectă latină, el lua numai cuvintele din ambele limbe din cauza afinității între sine precum sînt ele. — Se vede dară că cea mai mare parte sînt tot aceleași dintr-o rădăcină.

În limba rom. sînt 166 de cuvinte, în latină: 149, cu 17 mai puține ca în rom. — Cuvinte în lat. ce altele sînt ca în rom. numărînd pe et. de patru ori, sînt 17. dintre aceste se află în rom. 11 dar nu se află numai 6 cuvinte, deci între 149 de cuvinte lat. sînt tot aceleași și în română 143. — apoi să mai dubileze cineva despre latinitatea limbei române?! numai nepricepuții și răuvoitorii pot face.

Menirea ei tot înainte
 Măreț îndreaptă pașii săi
 Ea merge-n capul altor ginte
 Vărsînd lumină-n urma ei.

Latină gintă-i o vergină
 Cu farmec dulce, răpitor;
 Străinu-n cale-i se înclină
 Și pe genunchi cade cu dor.
 Frumoasă, vie, zîmbitoare,
 Sub cer senin, în aer cald,
 Ea se ogîndă-n splendid soare,
 Se scaldă-n mare de smarald.

Latina gintă are parte
 De ale pămîntului comori,
 Și mult voios ea le împarte
 Cu celelalte-a ei sorori.
 Dar e teribilă-n minie,
 Cînd brațul ei liberator
 Lovește-n cruda tiranie
 Și luptă pentru-al ei onor.

În ziua cea de judecată,
 Cînd față-n cer cu Domnul sînt
 Latina gintă o fi-ntrebată:
 „Ce ai făcut pe acest pămînt?“
 Ea va răspunde sus și tare:
 „O Doamne, -n lume cît am stat
 În ochii săi plini de admirare
 Pe tine te-am reprezentat!“

Latina gens est regina
 Inter luminis (1) gentes magnas
 Ea portat in fronte stellam divinam
 Lucendo per tempora secularia.
 Destinatio ejus semper in ante (2)

1. Luminis loco: mundi, sed in mundo est lumen, de unde în românește: lume.

2. In ante, loco, antrosum.

Magnifice dirigit passus suos,
Ea meat in capite (3) aliarum gentium
Versando (4) lumen post se.

Latina gens est una virgo
Cum pharmaco (5) dulci, rapiente
Exstraneus ei in calle se inclinat,
Et in genua cadit desiderio.
Formosa, vivida, subridens,
Sub coelo, sereno, in aere caldo (6)
Ea se inspicit in splendido sole,
Excaldat se in mari smaragdi. (7)

Latina gens habet partem
De terrae (8) thesauris,
Et multum volens (9) eos impertitur (10)
Cum aliis suis (11) sororibus
Sed est terribilis in mania (12)
Quando brachium ejus eliberans
Percutit in crudam (13) tyrannidem
Et luctat (14) pro (15) suo honore.

In die illa judicati,
Quando in coele in facie Dōmini Santi
Latina gens erit interrogata,
Quid fecisti super (16) istam terram?

3. In capite, in fronte, ante alias gentes.

4. Versando, a întoarce, rostogoli, a mina, i s-a dat înțelesul de la: fundendo, spargendo, verbe de 3 conj.

5. Pharmaco (arte magica).

6. Calidus, a, um a scris: Varro, Vitruvius, și Horatius pro: calidus, a, um.

7. Excaldat: mai tirziu uzitat de Eutropiu, Ammianu Macrobiu — în mari smaragdi, id est în mari (cu genitivul ca în rom.) smaraldino, smaraldico.

8. Terrae thesauri, comorile pământului, comoară se reduce la cămară, cămara pământului = pavimentum lat. ce e de mai puțin cuprins, deci rom. pământul are înțelesul de la **terra**: lat.

9. Multum volens ad. mult bucuros.

10. Impertitur, impartitur, Lucrețiu a scris și impartio. 4. conj.

11. Suis loco: ejus.

12. Mania pro: ira.

13. Crudam. loco: crudelem.

14. Luctat: tropice, comicii Plaut, Terentiu loco: luctatur.

15. Pro poate și: propter cu au.

16. Super comp. din sub per în rom. **pe, pre**, — super se poate și cu abl.

Ea respondebit alte et sonore:

„Oh! Domine, in lumine quantum steti,

„In (17) oculis suis plenis admiratione

„Te-met repraesentavi.

Dintre mai multe traduceri ale Cîntecului gîntei latine dăm loc traducțiunei în limba franceză a dlui August Clavel prof. de limba franceză, traducțiune dedicată doamnei Natalia Soutzo, mai virtos pentru că aceasta să fie cea mai reușită, dupre jurnalul „**Steaua României**“, din cîte veniră la cunoștință în România.

La chant de la race latine

Traduction dédiée a M-me Nathalia Soutzo

La race latine est la reine
Des grandes races d'ici bas;
Au front elle porte sereine
Un astre aux éternels éclats.
Son destin en avant la jette
Sur le chemin de la grandeur.
Des peuples elle marche en tête
Les éclairant de sa splendeur.

La race latine est encore
La vierge au front charmant et doux
L'étranger qui la voit l'adore
En s'inclinant a deux genoux.
Sous l'azur plein d'haleines chandes
La belle au sourire vermeil,
Que baigne une mer d'éméraires
A pour miror son grand soleil.

La race latine, en partage,
A les trésors universels
Qu'avec ses soeurs elle partage
Dans ses élans tout fraternels.
Pourtant terrible est sa fucie,
Quand, de son bras libérateur,
Brisant la dure tyrannie,
Elle lutte pour son honneur!

---

17. In în lat. aici se poate și delătura.

Au jour de justice divine,
 Lorsqu'au ciel le Dieu tout puissant
 Demandera: „Race latine
 „Qu'as tu fait sur terre, en passant?“
 Elle repondra toute fière:
 — Tand que j'ai la-bas existé
 „Aux yeux étonnés de la Terré
 Seigneur! je t'ai représenté!“

Aceasta (aceeași, n.n.) traducere românește: *)

Ginta latină e regina
 Gintelor mari de aici jos; (18)
 Pe frunte ea poartă un serin
 Astru (19) cu eterne luciri.
 Destinul său înainte săgetă
 Pe calea mării, (20)
 Ea merge în capul popoarelor
 Luminându-le despre a sa splendoare.

Ginta latină este încă
 Virginia cu fruntea prea amabilă și dulce
 Străinul, care o vede, o adoară
 Înclinându-se pe doi (21) genunchi
 Sub vinăt (22) cer plin de vapori calzi
 Bela (23) cu suris rozetiu
 Care se scaldă în mare de smarald,
 Are de ochindă (24) al său măreț soare.

Ginta latină, în parte
 Are tezaurii universali,
 Care cu surorile sale ea le împarte
 În zborul (25) său tot frățesc

*) În traducerea franceză sint : 178 de cuvinte, în retraducerea ei românească aici sint: 169.

18. De aici jos ad. pe pământ.

19. Un serin astru, poate și serin un astru, ad. stea, stela.

20. Grandetiei, gloriei.

21. Ambi, amindoi, francezii nu au aceste numerale, sună mai bine românește: pe amindoi genunchi.

22. Vinăt pentru: albastru.

23. Bela ad. frumoasă.

24. Ochindă, unde se ochiește, vede omul, ca: oglinda miroasă a slavenism.

25. În zborul ad. mersul său.

Dar e teribilă în a sa furie, (26)
 Când de brațul său liberator
 Se lovește cruda tiranie,
 Ea luptă pentru al său onor.

În ziua de justiție divină,
 Când în cer Dzeu a tot putintele
 Va întreba: „Gintă latină
 Ce-ai făcut pe pământ, petrecind? (27)
 Ea va răspunde tot îndrăzneată:
 — „Cît acolo jos eu am existat,
 „Cu ochii de admirațiune al pământului (28)
 „Doamne! eu te-am reprezentat!“ *)

II. „ADRESA ROMÂNILOR DIN ARAD TRIMISĂ DLUI V. ALESANDRI

Poete! Ai cîntat! Române! Ai învins! Poete român! Tu ai fost cel mai mare cîntăreț în cel mai mare concert! Triumfătorule! Tu ai triumfat de întregă gintă latină precum ai triumfat întotdeauna de inimele Poporului Român.

Alesandri! Tu ai raportat Națiunei Tale o nouă victorie: victoria artei! Îvingătorule! Tu ai cîntat glorios glorioasă gintă latină, și ai adaus o nouă glorie la gloria viteazului Tău neam!

Mare cîntăreț! Tu ești poetul gintei latine! Alesandri! Tu ești mîndria Națiunei Române!

Tu mergi măreț în capul neamului Tău, și luminează verși în urma Ta.

Lumina Ta luminează neamul românesc, care este menit să meargă măreț tot înainte, precum zice cîntecul Tău.

Triumful Tău este al Românilor. O nouă și mare izbîndă a Românismului!

26. Furie = minie.

27. Petrecind ad. împlind.

28. Al pământului . . . se poate și: al țierinei Doamne. — “

*) Toale notele de la „Anexe“ au fost transcrise, însoțind articolul în discuție, din „Biserica și școala“ (nr. 25 din 18/30. VI. 1878). Am procedat doar la transpunerea continuă a numărului notelor care începeau în două rînduri de la cifra 1. Comentariilor și traducerilor de mai sus le urmează, imediat, dar în afara materialului propriu zis, și o traducere în limba italiană („Il cînto della razza latina“), care însă e lipsită de comentariu.

Departa de Tine, inimile noastre palpită cu foc la sublimele acorde ale sublimei tale lire. Prin cîntecul Tău una și mare este gîntea latină, prin limba și lira Ta una și mîndră este Nația românească, — și Tu ești al ei mare bard!

Te felicităm poete al gîntei latine!

Te salutăm cu entuziasmul inimilor noastre, Alecsandri, mare bard al nostru!

Împreună cu Tine mîndră este și serbează astăzi întreaga Românie:

„Străinu în cale-i se înclină“...

Dat în Arad în 8. Iunie 1878....

Iată și răspunsul Dlui V. Alecsandri la adresa de mai sus:

Mircești, 8. Iunie 1878.

Am primit frumoasa carte ce conține felicitările și semnăturile cetățenilor Români din Arad.

Îmi este peste puțință de a le exprima simțirile de legitimă mîndrie ce m-au cuprins în prezența entuziasmului patriotic al fraților mei de peste munți.

Ardealul a fost totdeauna cuibul sacru al Românismului, pe care nici o fortună nu l-au putut distruge, căci au fost cimentat cu anticul și neperitorul sînge Roman.

Din acel cuib binecuvîntat de Dumnezeu, mulți vulturi se vor înălța pe cerul României, fără ca de azi înainte nime să îndrăznească a se încerca de a le smulge penele aripilor.

Prezentul și viitorul nostru încep a se afirma sub razele soarelui Latinității, precum înalții munți ai Carpaților care prin negurile întunerecului apar ca un lanț de nori, și, cum răsare faptul zilei, iau formele lor și aspectul de giganti.

Eu sunt fericit că mi-am văzut visul cu ochii; fericit că mi-a ajutat Dumnezeu a contribui la ridicarea statuei maiestoase a Latinismului oriental în fața Latinismului occidental; fericit mai cu seamă de simpatiile ce am cîștigat în inimile tuturor Românilor ce țintesc privirile spre viitor.

Acestora le trimit sincerele mele mulțiemiri pentru călduroasele lor felicitări și le urez realizarea dorințelor celor mai scumpe.

V. Alecsandri, m. p.“

ALECSANDRI ET LE CHANT DE LA RACE LATINE DANS UNE REVUE D'ARAD DE LA SECONDE MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLE

R é s u m é

L'ouvrage a eu pour point de départ la couronnement de la poésie de Vasile Alecsandri „Cintecul gintei latine“ (Le chant de la race latine) en Mai 1878, à Montpellier, en France.

Vu cet événement, à grand retentissement pour l'époque, l'auteur s'est proposé de poursuivre l'écho qu'il avait eu dans le cadre de la revue d'Arad „Biserica și școala“ (Église et école).

Il est à remarquer que la publication d'Arad — d'ailleurs assez peu connue — avait accordée une haute estime ainsi qu'une large diffusion à cet acte culturel. On y trouve, dans les pages de la revue, des reproductions de notes, commentaires, articles de la presse roumaine d'au delà des Carpates, correspondance signée par le poète ou celle qui lui avait été adressée, ainsi que la poésie primée accompagnée d'explications dans les langues latine, française et italienne. En marge de la poésie et de l'événement de Montpellier, la rédaction a publié d'intéressants commentaires dont l'auteur analyse, in extenso, un substantiel article de première présentation de la poésie intitulée „Considerațiune asupra Cîntecului latin“ (Considérations sur le Chant de la race latine) dans la littérature de spécialité. Paru anonyme, le but de l'article est — en comparant le texte aux autres variantes de langue — de fournir par cette voie aussi des preuves certaines sur la romanité de la langue roumaine.

Présente également de l'importance la précision — destinée à une rectification bibliographique — au terme de laquelle la traduction en langue latine du Chant, parue dans la revue d'Arad, est antérieure à celle de la revue „Gazeta de Transilvania“ (Juillet, 1878) considérée jusqu'à présent comme première traduction latine.

Légende des figures.

- Fig. 1. L'en-tête du numéro 25/18/30.VI. 1878, le plus riche en matériaux Alecsandri de toute la collection de la revue „Biserica și școala“.
- Fig. 2. Article „Considération sur le Chant latin“ où sont inclus et commentés l'original de l'ode de V. Alecsandri et sa version en latin.

Fig. 3. Les traductions de l'ode de V. Alecsandri dans les langues française et italienne et sa retroversion roumaine, d'après la variante française, du même article, „Considération sur le Chant latin“.

Fig. 4. Lettre de félicitation des citoyens d'Arad à V. Alecsandri.

Fig. 5. La réponse du poète à la lettre reçue d'Arad.

COȘBUC ȘI ARADUL

de IOAN NICIU

Nu avem intenția de a epuiza, în cele ce urmează, toate legăturile marelui poet, cu orașul Arad. Ne vom strădui să arătăm numai momentele mari de contact, manifestate fie prin prezența personală a poetului la Arad, fie prin colaborarea mai stăruitoare la presa de aici.

Oraș al primei preparandii românești (1812), al unei intense vieți spirituale, Aradul devine un centru cultural de seamă, nu numai pentru părțile din vest ci și pentru întreaga Transilvanie. Îndeosebi în prejma primului război mondial se observă o concentrare spre Arad a activității celor mai buni scriitori ai noștri, activitate pusă în slujba idealului politic de unitate națională.

Dacă în primul deceniu al secolului al XX-lea, accentul activității se pune mai ales pe terenul cultural — fără a se neglija însă, cu nimic, cel politic — în deceniul următor, în urma consolidării raporturilor politice, lupta pentru unire devine obiectivul principal al oricărei străduințe.

Între scriitorii care vor participa la această luptă, cu arma condeiului, se află cele mai ilustre nume ale literaturii noastre din acel timp: Caragiale, Coșbuc, Vlahuță, Delavrancea, Goga, Brătescu-Voinești și alții.

Era foarte firesc ca din lista celor „mobilizați” pentru realizarea idealului națiunii române, să nu lipsească numele lui G. Coșbuc, cel care adusese și mai înainte o contribuție importan-

tă, în această privință, în coloanele „**Tribunei**“ de la Sibiu (1884-1889), de sub oblăduirea cumpănitului dar și bătaiosului Ioan Slavici.

După părăsirea „**Tribunei**“, în 1890, Coșbuc se stabilește la București, dar aceasta nu înseamnă că va rupe vechile legături cu Ardealul. Din contră, acestea, devin și mai puternice. Ele se vor face simțite prin colaborarea sa susținută, începînd din 1897, la „**Tribuna Poporului**“ din Arad, redactată, ani de-a rîndul de către Ioan Rusu Șirianu, nepotul lui Slavici. Colaborarea va continua la „**Tribuna**“ condusă de un grup de scriitori din jurul lui Octavian Goga, ca să culmineze cu activitatea desfășurată la „**Românul**“, începînd cu anul 1911.

În cursul acestei activități, un aspect al acestor legături îl formează și prezența, din cînd în cînd, a poetului în orașul Arad, fapt remarcat și de ziarele locale.

Fig. 1. Foaie de titlu din „**Tribuna poporului**“, ziar la care a colaborat G. Coșbuc.

Primele rînduri de Coșbuc apar în „**Tribuna Poporului**“, în 23 ianuarie 1897. Este vorba de articolul „**Cele trei marșuri**“ (ale lui Cîrlova, Alecsandri și Mureșanu) reprodus după „**Epoca**“ bucureșteană. Urmează la 27 martie, poezia de atmosferă clasică „**Ștregarii din Cynthus**“.

În 12 iunie, la foileton, găsim următoarele, sub titlul „**G. Coșbuc**“: „Redacția revistei bucureștene „**Foaia pentru toți**“ a avut gîndul fericit de a pune mai multe întrebări, bărbaților fruntași ai literaturii române, iar răspunsul îl publică în fruntea foii. Între aceștia este și **iubitul nostru compatriot George Coșbuc**, poetul cel mai de valoare ce a dat Ardealul (...)“.

În continuare, se reproduce o cunoscută pagină a scriitorului despre stilul său de muncă și începuturile sale literare (1). Desigur, rîndurile urmăreau și o satisfacere a curiozității cititorilor, purtați în intimitatea poetului, precum și a se da posibilitatea tinerilor creatori de a pătrunde în laboratorul de creație al lui Coșbuc.

În colecția din 1897 a „**Tribunei Poporului**“ Coșbuc mai publică legende („**Salcia și plopul**“, „**Ursa mare**“, „**Ștreășina casei**“,

1. **Tribuna poporului** nr. 103/1897

„Ariciul“) — sub titlul „Tradiții și legende din popor“, apoi zicători comentate („Pe deasupra la fuiorul popii“), tălmăciri și încercare de studiu de istorie literară („Cine e autorul scrierilor lui Goethe“, în care caută să deslușească influențele exercitate asupra marelui poet german). Tot în același an mai apar poeziile „Draga mamei“ și „Dintr-alte lumi“. Sînt publicate și articole asupra importanței creațiilor poetului de E. Hodoș („G. Coșbuc“) și Ioan Rusu Șirianu, sub pseudonimul Leandro („Gherea și Coșbuc“).

În colecția anului următor, 1898, poetul continuă explicarea zicătorilor („Asvirle cu barda-n lună“, „Marea și sarea“, „A vorbi de-a călare“) și își publică legenda „Ursul“.

O prezență mai bogată, prin poezii, articole, povestiri, se poate semnala în colecția revistei pe anul 1899. De menționat că, începînd cu data de 1 iulie, sub titlul general „Pagini din Istoria României. Luptele românilor din 1877-78“ apar remarcabilele sale proze de război. „Paginile din Istoria României“ vād lumina tiparului și în colecția anului 1900, în 23 de fragmente și cu diferite titluri de capitole („Risipirea Plevnei“, „Cucerirea Rahovei“, „Luptele de la Smirdan și Vidin“). Tot în 1900 apar părți din „Povestea unei coroane de oțel“ (15 fragmente) continuată în paginile revistei din anul următor (29 fragmente). Poeziile publicate în acești doi ani (1900-1901), cu mici excepții, se datorează aceleiași inspirații: războiul pentru independență.

Odată cu apariția, la București, a revistei „Semănătorul“, sub direcția lui Vlahuță și Coșbuc (pomenită într-unul din numerele pe decembrie ale „Tribunei Poporului“), colaborările lui Coșbuc se răresc simțitor reducîndu-se la numai șase creații poetice în 1902 („În zori“, „De profundis“, „Paul de Nola“, „Osman Pașa“, „Miezul verii“, „Un glas din adincul templului“) și la alte șase în 1903 („Noaptea Crăciunului“, „Carol Robert, regele ungarilor“, „Noapte de vară“, „Vestitorii primăverii“, „Dunărea și Olutul“, „Povestea giștelor“).

De altfel, 1903, este ultimul an de viață al „Tribunei Poporului“. Cu anul 1904, gazeta își schimbă numele în „Tribuna“ și apare de trei ori pe săptămînă. Redactor responsabil rămîne, pînă în decembrie al aceluiași an, tot Ioan Rusu Șirianu. Dar numele lui Coșbuc apare tot mai rar și atunci „colaborarea“ sa — ca preț al respectului acordat de arădani — este rezultat al reproducerii după presa românească de dincolo de Carpați: „Voi-

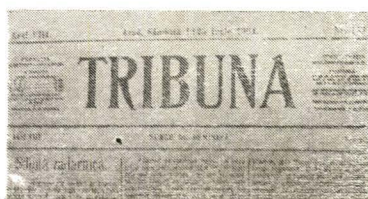

Fig. 2. „Tribuna“ din Arad, publicație al cărui colaborator a fost G. Coșbuc.

găturile poetului cu Aradul. Se deschide o nouă perioadă în activitatea atât de fecundă a lui Coșbuc: colaborarea la ziarul „Românul“ din Arad. Această colaborare durează din martie 1911 până în aprilie 1912, dată după care activitatea de colaborare, treptat, încetează. În tot acest răstimp poetul publică în „Românul“ poezii originale, traduceri din clasici și un mic studiu despre vocabularul poetic.

Să vedem acum momentele mai importante ale acestei colaborări. Dintre poeziile apărute în „Românul“ în anul 1911 amintim „Graiul neamului“, „Concertul primăverii“ (cu mențiu-

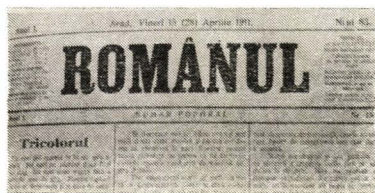

Fig. 3. Foaie de titlu din cunoscutul ziar arădan „Românul“ unde, alături de alți mari scriitori, a publicat și G. Coșbuc.

ne-a „Dintr-un volum care va apare, anul acesta, la București), „Apoi vezi“, „Florii“, „10 Mai“, „Isus și lumea“ (cu nota „după tradiția orientală a lui Saadi“), „Călugăru“, „Greșeala patriarhului“ (sub titlul general „Povestiri orientale“), „Bogatul din Siria“, „Pastel“, „Frin vișini...“, „În zori“, „Povestea cîntării“ și „Scrisoarea lui Firdusi“ (2). În anul 1912 apar „Închinați-vă“, „Furtuna primăverii“ și „O noapte pe Caraiman“. (3)

Șirul traducerilor la „Românul“ începe în numărul 83/1911, unde, la **Informațiuni**, cu titlul „**Veste îmbucurătoare**“, găsim următoarele: „Domnul George Coșbuc în urma făgăduinței sale de mai înainte a binevoit să ne puie la dispoziție pentru foiletonul

chița lui Ștefan“ (1904), „Spadă și corăbii“ și „Concertul primăverii“ (1905), „Pe dealul Plevnei“ (1906), articolul „Nervozitatea veacului“ (1907), „Nucul“ (1908) și „10 Mai“ (1911). Cu această ultimă poezie, reprodusă după revista bucureșteană „Albina“ încetează colaborarea lui Coșbuc la „Tribuna“, dar nu încetează le-

găturile poetului cu Aradul. Se deschide o nouă perioadă în activitatea atât de fecundă a lui Coșbuc: colaborarea la ziarul „Românul“ din Arad. Această colaborare durează din martie 1911 până în aprilie 1912, dată după care activitatea de colaborare, treptat, încetează. În tot acest răstimp poetul publică în „Românul“ poezii originale, traduceri din clasici și un mic studiu despre vocabularul poetic.

3. Românul. nr. 69 și 85/1912

2. Vezi colecția ziarului „Românul“ din 1911, lunile martie—octombrie

„Românului“ cinci fragmente din traducerile făcute de d-sa din epopei celebre ale literaturii universale. Și anume: din „Divina Comedie“ a lui Dante, episodul „Francescei da Rimini“ (Infern V) și al „Morții lui Ugolino“ (Infern XXXIII), și din „Odiseia“ lui Omer, „Adăpostirea lui Ulise în coliba porcarului“ (XIV), un fragment din partea a doua a „Lusiadelor“ lui Camoens și unul din „Cartea regilor“ a persanului Firdusi. Pe acestea le vom publica, pe rînd în numere de duminică.

Avem măgulitoarea speranță că după aceasta poetul ne va onora și cu poezii originale, scrise dintr-adins pentru „Românul“.

Iubitul poet a stat azi (4 mai 1911, nota red.) la Arad și a petrecut ziua și seara în societatea amicilor și cunoscuților săi de aici. De la Arad dl. Coșbuc pleacă la Karlsbad unde va sta mai multe săptămîni spre a-și căuta de sănătate“.

Într-adevăr, ca urmare a celor de mai sus, din „Divina comedie“ apare, la foileton, „Moartea lui Ugolino“ (Infern, cîntul XXXIII) (4) apoi fragmentul „Francesca da Rimini“ (Infern, cîntul V) (5). Din „Odiseia“ sînt publicate fragmentele „Odiseu în coliba slugii sale“ (cîntul XIV) și „Ospățul regelui Alcinou“ (cîntul VIII) (6). Promisul fragment din epopeea poetului portughez Camoens, „Lusiadele“, este publicat sub titlul „Venus ajută flotei lusitanilor“ (7), iar după cîteva poezii, „după tradiția orientală a lui Saadi“, amintite în rîndurile anterioare, vede lumina tiparului puternica satiră antimonarhică „**Scrisoarea lui Firdusi**“ (8).

În afara poeziilor originale și a traducerilor pomenite, Coșbuc publică în „Românul“ un mic studiu asupra vocabularului poetic, intitulat „Latin ori slav“. (9) Formulînd această întrebare, poetul precizează: „Aleg pe cel mai bun și dacă, din întîmplare, cel mai bun e cel slavon, voi alege și voi primi pe acesta, chiar cu riscul de-a fi disprețuit de Cicero și de Virgiliu, la

4. Românul, nr. 101/1911

5. Românul, nr. 107/1911. Textul este însoțit de nota: „aceasta e una din traducerile acestui episod (cea făcută la 1898). Dl. Coșbuc a tradus episodul în felurite timpuri, în felurite moduri. În volumul ce va cuprinde traducerea „Comediei Divine“ poetul va publica, în adaus, toate aceste variante — de toate șaptesprezece — ca să se vadă în cîte feluri se poate reda acest text“

6. Românul, nr. 112/1911, respectiv nr. 122/1911. Ambele tălmăciri sînt însoțite de introduceri și note explicative.

7. Românul, nr. 216/1911, textul este însoțit de mențiunea „Reproducerea e oprită“

8. Românul, nr. 210/1911

9. Românul, nr. 40/1912

o eventuală întâlnire cu ei, pe cealaltă lume". Coșbuc arată că în alegerea cuvintelor un rol însemnat au poezii, dar marea chemat e poporul. De aceea scriitorul adevărat trebuie să fie alături de popor și să caute frumusețea cuvintelor: „Tradiție, bun

Fig. 4. Prezența lui G. Coșbuc la Arad, în aprilie 1911, semnalată de ziarul „Românul“.

simț, demnitate, nobleță, justeță și altele și altele, tot judecători aspri, dau sentința așa și nu altfel“. Scriitorul „dintre două cu-

vinte primește pe acela care poate da mai multe derivații“. Sînt privite comparativ cuvintele: morb, mur, nea (latine) și boală, zid, zăpadă (slave). Primele sînt calificate **crengi moarte**, iar ultimele **copaci vii**. Și în acest caz poetul dovedește o adîncă înțelegere a meșteșugului poetic, a limbii populare, și o mare dragoste față de acestea.

Colaborarea lui Coșbuc la „**Românul**“ din Arad încetează, după 28 aprilie 1912, și cu aceasta legăturile lui directe cu presa locală. Credem însă că prezentele însemnări asupra colaborării poetului la presa din Arad în mod firesc trebuie să fie completate și prin contribuția literară oferită de poet calendarelor redactate de ziarele arădane amintite. În paginile acestor calendare pot fi întîlnite poeziile „Furtuna“ (Calendarul anului 1894), „Fresco-ritornele“ (1895), „Seara“ (1898), „Mama“ (1899), „Doina“ (1900), „Doina“ (Calendarul nostru, 1900), „Lupta vieții“ (Calendarul nostru, 1900) „Coloana de atac“ (1901).

În concluzie, considerăm necesar să precizăm că, deși cu unele întreruperi, colaborarea lui Coșbuc la presa din Arad are o însemnătate deosebită, mai ales pentru timpul cînd ea s-a exercitat. Astfel, multe din creațiile lui, în versuri și proză, devenite celebre mai tîrziu, au văzut pentru prima dată lumina zilei în coloanele presei arădane. De remarcat că poetul prin întreaga sa activitate, în perioada cercetată, continuă firul activității desfășurată la vechea „**Tribună**“ sibiană, a lui I. Slavici. În ce privește publicațiile arădane amintite, tematica lor, se poate remarca și că, prin scrierile sale, Coșbuc le îmbogățește preocupările prin punerea în fața cititorilor de dincoace de munți, în chip artistic, a războiului pentru independență, prin prezentarea entuziastă a eroismului, dar și a tragismului scenelor de război.

Nu e lipsită de însemnătate reliefaarea faptului că poetul publică aici primele încercări ale studierii științifice a mitologiei populare și a folclorului — îndeosebi zicătorile și proverbele — la noi.

Și, în sfîrșit, prin sentimentele și ideile exprimate, precum și prin rezonanța numelui său, George Coșbuc contribuie la întărirea unității neamului, în fața clipelor de supremă încordare națională: eliberarea definitivă a Transilvaniei din jugul străin.

În încheiere, se cade să amintim că arădanii l-au înconjurat pe poet, de cîte ori a vizitat orașul Arad, cu sentimente de admirație și dragoste. Ca o manifestare a acestor sentimente

trebuie să socotim și dezvelirea bustului marelui poet, la 2 iunie 1929, în cadrul unor grandioase serbări culturale. Cu acest prilej, despre însemnătatea activității literare a lui George Coșbuc, a vorbit, între alții, criticul și profesorul universitar clujean G. Bogdan Duică. Bustul poetului, ca și acela al istoricului A. D. Xenopol, dezvelit tot atunci, se află în fața impunătoarei clădiri a Palatului Cultural și este opera talentatului sculptor George Groza de la Moneasa.

COȘBUC ET LA VILLE ARAD

R é s u m é

Pour l'unification de la Transylvanie avec la Patrie mère, dans la presse de la ville d'Arad on a déployé une activité culturelle et politique assidue à laquelle avaient participé les plus importants écrivains roumains du début du XX-e siècle. Parmi eux se trouve aussi l'écrivain George Coșbuc.

L'activité littéraire-publiciste déployée par Coșbuc dans les pages des journaux d'Arad comprend deux étapes: la première représente les années de collaboration à la „Tribuna Poporului“ (Tribune du peuple), et „Tribuna“, entre 1897-1910, tandis que la seconde, celle de sa collaboration au journal „Românul“, au cours des années 1911 et 1912.

Dans la „Tribuna“ d'Arad, Coșbuc publie le récit „Războiul nostru pentru neatarnare“ (Notre guerre pour l'indépendance) ainsi que quelques poésies patriotiques dont „Povestea căprarului“ (Le conte du caporal), „O scrisoare de la Muselim-Selo“ (Une lettre de Muselim-Selo).

Sa collaboration à „Românul“ est rendue précieuse par la publication de certaines traductions — fragments des oeuvres des grands écrivains classiques de la littérature universelle: „Ospățul regelui Alcinoi“ (Festin du roi Alcinoos) et „Odiseu în coliba porcarului“ (Ulysse dans la chaumière du porcher) de l'*Odyssée* d'Homère; „Ugolino“ et „Francesca de Rimini“ de la *Divine Comédie* de Dante; „Scrisoarea către șahul Mahmud“ (Lettre au Schah Mahmoud) du *Livre des Rois* de Firdussi; „Venus ajută flota Lusitanilor“ (Vénus portant secours à la flotte des Lusitains) du *Les Lusiadas* de Camoëns; par celle de quelques poésies aux thèmes de la guerre de 1877 (La voix du peuple) ou bien celles dédiées aux beautés naturelles du pays (Pastel, Concert du printemps).

Le poète publie encore de petites études sur les dictons populaires et le langage poétique, tout en y manifestant l'admi-

ration et son amour vis-à-vis des créations populaires.

En conclusion, l'ouvrage fait ressortir l'admiration manifestée par les citoyens d'Arad à l'égard du grand poète en l'honneur de qui ils avaient érigé un buste devant le Palais Culturel.

Légendes des figures.

- Fig. 1. Titre de journal d'Arad „Tribuna poporului“ auquel avait collaboré G. Coşbuc.
- Fig. 2. „Tribuna“ d'Arad, publication dont G. Coşbuc avait été le collaborateur.
- Fig. 3. Titre du bien connu journal d'Arad „Românul“ où G. Coşbuc avait publié aux côtés d'autres grands écrivains.
- Fig. 4. La présence de G. Coşbuc à Arad, en avril 1911, signalée par le journal „Românul“.

ISTORIA ARTEI

**IULIAN TOADER,
UN PICTOR ARĂDEAN DINTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE**

de HORIA MEDELEANU

Unirea Transilvaniei cu România, un act cu cauze și consecințe adânci în destinul istoric al poporului nostru, a determinat, printre altele, o înflorire a vieții artistice românești din această provincie, într-un grad neatins înainte, sub regimul austro-ungar.

Într-o seamă de orașe, printre care și Aradul, se dezvoltă o intensă mișcare artistică, ilustrată de un mare număr de artiști și expoziții. În orașe ca „Cluj, Timișoara, Arad, Oradea, Sibiu, Brașov și Tg. Mureș, expozițiile cu vânzare se succed fără întrerupere“ notează istoricul de artă clujean, Coriolan Petranu. (1)

Aceste mișcări artistice locale transilvănene, chiar dacă nu au dat nume, care să echivaleze, la acea dată, pe cele de cel mai înalt prestigiu din istoria artei românești, sînt demne de a fi amintite, pentru rîvna cu care s-a muncit aci și entuziasmul depus pentru promovarea artei, și ca atare, trebuie înregistrate ca merituose fapte de cultură.

Printre cei mai harnici artiști, în colțul său de provincie, se numără și pictorul arădean, Iulian Toader, care a desfășurat o neîntreruptă, multilaterală și rodnică activitate de jumătate de veac, ca pictor laic, bisericesc și pedagog.

---

1. Coriolan Petranu, *L'Art Roumain de Transylvanie*, pag. 535 în *La Transylvanie*, II, București, 1938.

Biografia lui este asemănătoare celei altor fii ai Ardealului, care s-au ridicat din rîndul țărănimii, spre trepte mai înalte de cultură, înfruntînd potrivnicile unui regim de oprimare socială și națională.

S-a născut într-un sat românesc, Donceni (din fostul județ Arad), la 3/15 februarie 1877 (2), fiind fiul unor țărani modești. Tatăl, Moise Toader, se ocupa, pe lângă agricultură, cu cioplirea butucilor pentru roți și construirea caselor de lemn, într-o regiune unde acest material se afla din abundență. Mama, Maria Toader (născută Onaga), dovedea înclinații artistice, desenînd cu pricepere modele de țesături, pentru femeile din sat.

Iulian Toader începe învățătura în satul său. Remarcat pentru silința sa, este îndemnat de către învățătorul din sat, să plece la o școală de la oraș. După un popas la Buteni, unde își însușește limba maghiară, pentru a face față într-o școală de stat, la oraș, în anul 1888, este elev în clasa a III-a, la Arad. Terminînd cele 4 clase elementare, în anul 1889, (3) se înscrie, în anul I, la școala civilă din Arad („Polgári iskola“), pe care o va absolvi după alți 4 ani. (4) În această școală întîlnește, ca profesor de desen, pe pictorul Somogyi Agoston. La lecțiile acestuia, Iulian Toader devine conștient de darul său de desenator.

Pictorul Somogyi îl remarcă și-i dă primele îndrumări. Pe lângă desenul după modele de gips acesta îl introduce și în desenul după natură.

Succesele obținute la desen (în anul al II-lea, i se acordă premiul pe școală la desen, constînd din cărți și bani) trezesc în el gîndul de a deveni pictor.

Acest gînd prinde rădăcini mai adînci în mintea lui Iulian Toader, în urma contactului său cu familia pictorului sîrb Dușan Alexici. (5)

2. Extrasul de naștere precum și alte acte, documente, cataloage de expoziții etc., care vorbesc despre viața și activitatea lui Iulian Toader, se află în posesia familiei.

3. Arad Sz. kir. Város szent-péter-téri községi elemi fiu-es leányiskolájának Ertesítője, 1888/9 (Anuarul de pe anul școlar 1888/9 al școlii comunale elementare de băieți și fete din piața Sfîntul Petru a orașului liber regesc Arad).

4. Date în: „Az Arad városi polgári fiu-iskola jelentése 1890/91, 1891/2, etc. Raportul școlii civile comunale de băieți din Arad de pe anul școlar 1890/91, etc.)

5. Dușan Alexici este fiul lui Nicolaie Alexici (1808—1873), care s-a bucurat de un mare renume, în Banat ca pictor de biserici. A pictat în Arad, biserica sîrbă și iconostasul catedralei ortodoxe române. Dușan Alexici a fost el însuși pictor de biserici, continuat de fiul său Stevan Alexici.

Legind prietenie cu Stevan, fiul lui Dușan Alexici, Iulian Toader are prilejul să petreacă adeseori în atelierul pictorului. Ceea ce observă în atelierul lui Dușan Alexici, elevul Iulian Toader caută să aplice pictind în timpul vacanței, iconițe. Totuși, viitorul artist nu culege, în atelierul lui Dușan Alexici, cunoștințe decisive pentru formarea lui artistică, dobîndind doar unele elemente tehnice, precum și întărirea dorinței de a deveni pictor.

Absolvind cei patru ani ai școlii civile, Iulian Toader, datorită stării materiale precare a părinților, se vede nevoit să a-leagă, în continuare o școală, în care să poată obține bursă de stat și care, imediat după terminarea ei, să-i asigure o situație.

Astfel, în 1893, se înscrie la școala normală de stat din Arad pentru a deveni învățător.

În această școală, însă nu se acorda importanță studiului desenului. Totuși, Iulian Toader nu-l abandonează, și lucrează singur, după natură. În anul al III-lea, trimite la Budapesta, trei planșe, care figurează în expoziția din 1896 și sint reținute de către un muzeu din Philadelphia (SUA).

În anul 1897, obținind diploma de învățător, este numit în această calitate, la școala de stat din comuna Măderat (lingă Arad), urde va activa 3 ani, desfășurînd o activitate frumoasă, fapt pentru care i se acordă un premiu bănesc, de 100 coroane, de către Ministerul Instrucțiunii.

Gîndul de a ajunge pictor nu-l părăsise însă și, în septembrie 1900, cu banii economisiți din leafa de învățător, la care adaugă premiul obținut, se înscrie la Academia de Arte Frumoase, de la Budapesta, secția pentru profesori. El pornește astfel pe drumul atîtor artiști transilvăneni, care, înainte de Unire, „se orientai mai ales către Viena, Budapesta și München, unde-și făceau studiile lor“, (6) medii artistice în care trona academismul.

Această împrejurare este hotărîtoare pentru formația artistică a lui Iulian Toader.

Eorturile ce le va face mai tîrziu, în activitatea sa, de a ieși cî sub influența școlii, vor fi încununate de unele reușite. Totuș, în ansamblul ei, opera sa de pictor laic, mai ales portretistica, va purta urmele academismului budapestan.

E s-a supus cu rîvnă disciplinei academice, din școală, ocupînduse tot timpul cu executarea planșelor geometrice și de per-

spectivă, cerute de profilul și programa institutului pe care-l urma, nu fără a sesiza primejdia:

Fig. 1. Portret din Orosháza (ulei).
În fața portretului se află artistul

„Pot spune și acum, dar o ziceam și atunci — mărturisește Iulian Toader mai târziu, în cuprinsul unor amintiri — a toată rivna pentru arta picturală ne-a răpit-o blestematele de planșe“.
(7)

În anul al III-lea este atras de compoziție, la care luca sub îndrumarea puternicei personalități artistice a pictorului Szekely Bertalan (1835-1910).

În preajma lui Szekely Bertalan, își formează Iulian Toader deprinderea pentru rigurozitatea desenului, în realizarea ormei, dar și pentru urmărirea surprinderii unor trăsături psihologice ale personajelor înfățișate.

---

7. Iulian Toader, **Pagini autobiografice**, în manuscris posesia familiei.

Premiat de mai multe ori, (8) de către Szekely Bertalan, Iulian Toader își termină studiile, luându-și diploma de profesor de desen pentru școli medii, în 1904.

După absolvire, întâmplarea face să-l întâlnească pe pictorul transilvănean Octavian Smigelschi, care îl angajează să lucreze împreună cu el, la executarea picturii murale, de la catedrala ortodoxă română, din Sibiu. Colaborarea cu Smigelschi constituie o împrejurare cu adinci consecințe în activitatea ulterioară a lui Iulian Toader, care va adăuga picturii laice, preocuparea pentru pictura bisericească.

Lucrînd alături de Smigelschi, tinărul absolvent al Academiei de Arte Frumoase, din Budapesta va doîndi cunoștințe noi, va deprinde tehnici și-și va însuși unele principii artistice, cu care nu se întîlnise în studiile sale școlare.

„La Sibiu am învățat tehnica frescei și al secco în caseină și tot aclo m-am familiarizat cu stilul bizantin modernizat“, va declara el în amintirile sale.

Prin întreaga lui activitate în domeniul picturii bisericești, Iulian Toader se va alătura curentului inițiat de Smigelschi, de regenerare a artei bizantine și obținerea „unei arte monumentale de un caracter național românesc, nu numai bisericesc, ci și profan“. (9) Pentru atingerea acestui scop, „punctul de plecare . . . trebuie să fie, de o parte, arta tradițională a mănăstirilor noastre, de altă parte arta decorativă țărănească“ (10).

Prin arta bizantină va trece astfel un curent de înnoire și vitalizare, lucru cerut și de unele autorități bisericești transilvăne-ne.

În pictura bisericească „să se susțină toate principiile fundamentale ale picturii și artei orientale, bizantine dar pictorul să țină cont . . . de cerințele moderne ale artei, așa că pictura întregă să fie expresiunea artistică a gustului românesc și a timpului în care s-a făcut. (11)

Cerințele acestea, formulate de viitorul patriarh al României, Miron Cristea, vor fi principiile călăuzitoare în activitatea de

8. Se păstrează o seamă de chitanțe, cu semnăturile lui Szekely, în posesia familiei.

9, 10. Octavian Smigelschi, în Dr. Iacob Radu, *Biserica S. Unirii din Timpăhaza—Ufalău* f. a. pag. 33

11. Dr. Elie Miron Cristea, ieromonah, *Iconografia și întocmirile din interiorul bisericii răsăritene, Sibiu, 1905, pag. 28*

pictor bisericesc, a lui Iulian Toader, după pilda dovedită de Smigelschi în catedrala românească sibiană.

Fig. 2. Joagăr la Baia Mare (ulei).

Paralel cu munca desfășurată alături de Smigelschi, Iulian Toader pictează studii de portrete și peisaje din Sibiu. Un număr de 12 dintre aceste lucrări fac parte din prima expoziție a „Asociațiunii Culturale“ (ASTRA) cu prilejul inaugurării noului muzeu al ASTREI, din Sibiu, în 1905.

Tot în acest an, Iulian Toader este numit profesor suplinitor de desen, la Școala civilă de stat din Oroshaza (Ungaria) începându-și astfel cariera didactică. Vacanțele, mai ales, le dedică în întregime picturii.

În vara anului 1908 lucrează la Baia Mare iar în anul următor, la Veneția. Contactul, cu renumitul centru al „Școlii libere de pictură“ de la Baia Mare, nu a lăsat însă urme notabile în activitatea lui Iulian Toader, la acea dată. Abia mult mai târziu, într-o purcedere sistematică spre înnoire, Iulian Toader va suferi influența acestui centru artistic.

Rodul strădaniilor de la începutul carierii, îl cuprinde în prima sa expoziție personală, din septembrie 1910 de la Oroshaza. Cronicarul ziarului local „Oroshazi Hirlap“ (Gazeta din Oroshaza) subliniază evoluția artei lui Iulian Toader, de la o execuție

precisă, meticuloasă, sub influența școlii academiste, la o execuție „în pete mai mari“ (12) care absorb amănuntele.

În urma cursului de calificare, urmat în anul 1909, la Budapesta, primește diploma de profesor de desen pentru școlile normale de stat. Pe baza acesteia, Iulian Toader se transferă, în 1911, la Școala Normală de Stat din Modor (Cehoslovacia). Aici rămîne pînă la Unirea Transilvaniei cu România, după care, din 1919 și pînă la pensionare, în 1938, activează ca profesor de desen la fostul liceu „Moise Nicoară“ (azi „Ion Slavici“), din Arad.

Cu un elan nou, profesorul și pictorul Iulian Toader îmbină activitatea didactică cu cea artistică. El se află în fruntea mișcării artistice arădene. În anul 1922 deschide a doua expoziție personală, la Arad, alcătuită din 228 de lucrări. (13)

Acesteia îi urmează, în 1924, a treia expoziție personală. Expune în special peisaje din Săliște, Gurahonț, Valea Mureșului de jos.

În anul 1925, obține însă autorizația de la „Comisia Monumentelor Istorice“, din București pentru a putea executa pictură bisericească. Urmează o perioadă în care accentul va cădea pe activitatea de pictor bisericesc, deși el nu încetează să participe la diferite expoziții colective, la Cluj, Timișoara, precum și la Salonul Oficial din București.

O mare cantitate de energie va risipi Iulian Toader, în cele peste 30 de biserici, din cuprinsul Crișanei, Banatului și Hunedoarei, unele pictate și zugrăvite, altele restaurate de către el, în decursul vieții sale. Printre cele pictate și zugrăvite de el, enumerăm bisericile din Curtici (raionul Arad), Vinga (raionul Arad), Arad—Șega, Timișoara—Elisabethin, Șimand, Felnac, Munar, Aradul Nou, Grăniceri, Șeitin, Conop, (raionul Lipova), Ilteu (raionul Lipova), Micălaca Veche (Arad), Parța, Comlăuș, Leauț (Hunedoara), Nadăș — Caraș, etc.

Pictura murală este executată în frescă, sau în tempera. Tablourile de pe iconostase le execută în tehnica uleiului, fie pe lemn, fie pe pînză lipită pe plăcaje.

Dintre bisericile pictate de Iulian Toader, se desprind ca frumoase realizări artistice, cele din Vinga și Timișoara — Elisabethin. Prima a fost pictată în anul 1926, a doua în 1927.

12. Oroszhazi-Hirlap, 25 sept. 1910

13. Cataloge, în posesia familiei.

Învățămintele culese în preajma lui Smigelschi prind viață aci, într-un neobizantin mai umanizat, mai cald. Bizantinul hie-ratic, ascetic și rigid a suferit o înfrângere sub penelul lui Iulian Toader.

Fig. 3. Peisaj din Baia Mare (acuarelă).

Scenele se supun perspectivei, liniare și aeriene, trupurile se dezvoltă pe volume, un accent uman înviorează chipurile sfinților. După recomandarea lui Smigelschi, Iulian Toader renunță la încărcarea pereților pînă în „ultimele unghere, accesibile și neaccesibile ochiului, cu reprezentări iconografice”. (14)

Respectînd liniile arhitecturii și punînd-o în valoare prin lucrarea sa, Iulian Toader reduce numărul scenelor înfățișate, distribuindu-le judicios pe pereți, în interiorul unor cîmpuri mari ornamentale, încadrate, atît scenele, cît și cîmpurile în chenare constituite din motive populare, în special geometrice.

Cîmpurile ornamentale și chenarele fac să treacă ceva din

14. Octavian Smigelschi, *op. cit.* pag. 27

scoarțele țărâncii pe bolțile bisericilor, fără ca introducerea motivului popular să devină ostentativă.

Elementele figurale alternează cu cele ornamentale, succedându-se după o ritmică, care le articulează într-un vast și încheșat ansamblu decorativ, în care domnește echilibrul. Ochiul cuprinde acest ansamblu dintr-odată, ca un efect estetic general, și apoi succesiv cu aceeași delectare.

În încercarea transilvăneană de regenerare a bizantinului, Iulian Toader ocupă un loc al lui, desigur mai modest decât Smigelschi, dar pe care îl onorează cu zelul său și cu certele reușite artistice.

Paralel cu activitatea de creație, el desfășoară o inimoasă muncă didactică, fie la catedră, fie direct printre tinerii începători, în sprijinul cărora el crează un „Cerc plastic”. De îndrumarea lui s-au bucurat mulți tineri. Aci au deprins meșteșugul printre alții, artiștii arădeni de azi, Nicolae Chirilovici, Petru Buzgău precum și Petru Feier (în prezent apreciat pictor clujean).

În anul 1935, Iulian Toader face din nou o descindere la Baia Mare. De data aceasta este mînat de gîndul unei înnoiri artistice, într-un mediu natural și artistic nou.

Albăstrimea lăudată de către pictori, a cerului de la Baia Mare, cu strălucirea luminii lui, precum și contactul cu artiștii din acest centru, dintre care unii îi erau colegi și prieteni, provoacă înnoirea paletelor lui Iulian Toader.

Vizitează pe vechiul său prieten, Mikola Andrei, pe Thorma János, pe Ziffer, pe fostul său elev de la școala din Oroshaza, pe care l-a îndrumat spre pictură, Boldizsar și întretine discuții cu ei. În mediul acesta, Iulian Toader este preocupat de observarea aprofundată a naturii și a mișcării luminii, departe totuși, de soluțiile impresioniste. El nu se lasă cîștigat de deviza „picturalității pure”, la care se raliaseră unii dintre membrii școlii de la Baia Mare, spre sfîrșitul activității acesteia.

Lucrează la Baia Mare, în special pastel și acvarelă, fără a neglija totuși uleiul.

Lucrările executate, dimpreună cu unele din trecut, vor constitui cea de a patra expoziție personală, din aprilie 1936, de la Arad.

După o ultimă expoziție personală, în decembrie-ianuarie 1942/1943, în care reexpune multe lucrări mai vechi, războiul, bătrînețea, îi scad elanul și puterea de muncă. Totuși, el mai

participă la expoziții colective, ca cele din mai 1945, aprilie 1946, ale artiștilor plastici din Arad.

Ca o încoronare a activității sale, în aprilie 1957, o expoziție retrospectivă (15) îi îmbrățișează, într-un bilanț, lucrările de artă laică.

Lucrări în ulei, pasteluri, acvarelă, desene în cărbune, peniță, gravuri ilustrează diversitatea de tehnici abordate de Iulian Toader.

Fig. 4. La baie (ulei).

Expoziția a arătat drumul unui artist care, format la școala academismului budapestan, de la începutul secolului s-a îndreptat, treptat, spre o tratare mai liberă, cu acordarea unei atenții mai mari culorii și luminii, neconsiderând că ar fi prea bătrîn pentru înnoire. Această înnoire a efectuat-o însă, cu bun simț, neîncercînd formule și soluții pentru care nu avea nici sentimentul, nici pregătirea necesară.

---

15. Despre această expoziție vezi **Viorica Marica, Retrospectiva Iulian Toader la Arad**, „Tribuna“, Cluj, 26 mai 1957.

El exemplifică, la proporțiile sale, efectele datorate unei legături, prea strînse, a pictorilor transilvăneni cu mediile artistice academiste ale imperiului austro-ungar, înainte de Unire.

Dacă în lucrările în ulei și în desene, Iulian Toader pune accentul pe desen, mînuindu-l după indicațiile școlii academiste, în pastelele și acvarelele sale, el atinge treapta virtuozității. Praful de cretă este așternut ușor, surprinzînd unele calități de frăgezime și vaporozitate ale materiei. Acvarelele sînt executate cu un simț al transparențelor și cu o spontaneitate, care fac din ele momente de veritabilă transfigurare artistică, în bogata operă a pictorului Iulian Toader.

Dintre genurile de pictură abordate se detașează peisajul. Valea Mureșului, Cimpia Aradului, dealurile și văile Țării Hălmeagiului și ale Zărandului, valea Oltului, Săliștea Sibiului, atmosfera limpede a regiunii băimărene, și-au găsit un interpret liric în Iulian Toader.

Acestora li se adaugă aspecte citadine, din Sibiu și Arad. În portretistică, ajunge în partea a doua a activității sale, să se elibereze, în parte, de practicile academiste.

Fig. 5. Autoportret din 1930 (ulei).

De la portrete executate cu o meticulozitate și precizie de efigie, drumul lui Iulian Toader a dus la o execuție mai liberă, cu o trăsătură largă de penel, mai sintetică și într-o materie colorantă abundentă așternută cu energie pe suport, surprinzând expresia morală a modelului.

Portretele unor personalități politice, culturale și bisericești ale Ardealului vremurilor acelora (Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, episcopul Grigorie Comșa, etc.) se înșiruie în galeria observată de Iulian Toader.

Fig. 6. Altarul bisericii ortodoxe române din Aradul Nou

Un loc aparte îl ocupă autoportretele artistului, dintre care unele, ca cel în care se înfățișează cu pălărie, în plină natură, ne reține prin adâncimea psihologică și stăpînirea fină a luminii.

Aruncînd o privire de ansamblu asupra operei acestui pictor, constatăm că ea rezumează mersul însuși al artei din acest

colț de țară. A știut să extragă din arta populară românească, seva vie, pentru marile ansambluri decorative murale, introducând în coloritul lor și în arta bisericească din regiunea sa, optimismul popular.

Cu pilda hărniciei sale, el a dat imbold și curaj mișcării artistice locale, în momentul în care aceasta se înjgheba sub noua zodie a României întregite.

După 85 de ani de viață, Iulian Toader moare la 12 februarie 1962.—

IULIAN TOADER, UN PEINTRE D'ARAD DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

R é s u m é

L'ouvrage représente un premier coup d'oeil d'ensemble sur la vie et l'oeuvre du peintre d'Arad, Iulian Toader.

Né le 3/15 Février 1877, à Dănceni (près d'Arad), Iulian Toader avait fait ses études à l'Académie des beaux-arts de Budapest. Après ses fins d'études, en 1904, il travaille à Sibiu, à l'exécution de la peinture murale de la cathédrale orthodoxe roumaine, sous la direction du peintre transylvanien Octavian Smigelschi. Il fonctionne pendant un certain temps, comme professeur de dessin, à Orosháza (Hongrie) et Modor (Tchécoslovaquie). En 1919 il retourne à Arad où il fonctionnera jusqu'à sa retraite, en 1938, au lycée „Moise Nicoară“ (aujourd'hui „Ion Slavici“). Il est mort en 1962.

Au cours de son activité créatrice, comme peintre laïque, Iulian Toader a abordé une diversité de techniques. Si ses oeuvres à l'huile gardent les traces de son académisme budapestois, ses pastels et ses aquarelles témoignent d'une sensibilité véritable.

Dans la peinture ecclésiastique il s'intègre au courant régénérateur de l'art byzantin, initié par Smigelschi en Transylvanie.

Légendes des figures.

Fig. 1. Portrait d'Orosháza (huile).

C'est le peintre qui se trouve devant le tableau.

Fig. 2. Scie mécanique à Baia Mare (huile).

Fig. 3. Paysage de Baia Mare (aquarelle).

Fig. 4. Au bain (huile).

Fig. 5. Autoportrait, 1930 (huile).

Fig. 6. Autel de l'église orthodoxe roumaine d'Aradul Nou.

C U P R I N S

Ovidiu Olariu	Cuvînt de început	5
----------------------	-----------------------------	---

I S T O R I E

Egon Dörner	Cu privire la ruinele unei biserici de lângă Arad din feudalismul timpuriu	9
Otto Greffner	Mișcări țărănești în fostul județ Arad în anul 1920	31

I S T O R I A C U L T U R I I

Ovidiu Olariu	Alecsandri și Cîntecul gîntei latine într-o revistă arădănană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea	49
Ioan Niciu	Coșbuc și Aradul	73

I S T O R I A A R T E I

H. Medeleanu	Iulian Toader, un pictor arădănan dintre cele două războaie	85
---------------------	--	----

SOMMAIRE — INHALT

Ovidiu Olariu Avant-propos 5

HISTOIRE

Egon Dörner Über die Ruinen einer frühmittelalterlichen Kirche bei Arad 23

Otto Greffner Bauernbewegungen im gewesenen Bezirk Arad aus dem Jahre 1920 45

HISTOIRE DE LA CULTURE

Ovidiu Olariu Alecsandri et **Le Chant de la race latine** dans une revue d'Arad de la seconde moitié du XIXe siècle 71

Ioan Niciu Coşbuc et la ville Arad 80

HISTOIRE D'ART

H. Medeleanu Iulian Toader, un peintre d'Arad de l'entre-deux-guerres 97

I. P. B. Arad — c. 9/dec. 1967

LEI 14,